

Kamil Biały

(University of Szczecin, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-4068-6188>

e-mail: bialykamil89@gmail.com

Recepcja *Historii rzymskiej* Kasjusza Diona w rozdziale *Epitome* Jana Ksyphilinosa poświęconym Pompejuszowi

Reception of Cassius Dio's Roman History in Pompey's Chapter of John Xiphilinos' Epitome

ABSTRACT

Xiphilinos' *Epitome* constitutes one of the most understudied Byzantine sources despite its great importance and role as a transmitter of the unpreserved parts of Cassius Dio's *Roman History*. Until recently it was mainly perceived as an unoriginal product whose author was only a passive and often incompetent copyist. For scholars of Ancient Rome *Epitome* was seen only as a substitute for Dio, while Byzantinists deemed Xiphilinos as an uninteresting author. Analysis of *Epitome's* first chapter devoted to Pompey shows that in fact, he was an author who actively shaped his work according to his own literary tastes and trends functioning in eleventh-century Byzantine historiography. *Epitome*, a didactic work dedicated to the emperor Michael VII Doukas, was an intellectual product

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Kamil Biały, the Historical Institute of the University of Szczecin, 71-79 Krakowska Street, Szczecin 71-017, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Historical Institute of the University of Szczecin				
SUBMITTED: 2021.11.01	ACCEPTED: 2023.01.14	PUBLISHED ONLINE: 2023.12.21		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

of an era where the ancient roots of Byzantium started to play an increasingly important role in contemporary political discourse. It was also the first work of Byzantine historiography which devoted as much space to Roman history before the establishment of imperial monarchy.

Key words: Dio, Xiphilinos, Epitome, Rome, Byzantium

STRESZCZENIE

Pomimo ogromnego znaczenia jako świadectwa niezachowanych partii *Historii rzymskiej* Kasjusza Diona, *Epitome* Ksyfilinosa to jedno z najmniej rozpoznanych źródeł bizantyńskich. Postrzegane było dotychczas jako wytwór nieoryginalny, którego autor był jedynie pasywnym i czasem niekompetentnym kopistą. Dla badaczy starożytnego Rzymu Ksyfilinos stanowił jedynie substytut Diona, a dla bizantynistów był autorem nieinteresującym. Analiza *Epitome* – na przykładzie jego pierwszego rozdziału poświęconego Pompejuszowi, zastosowanej w nim struktury narracyjnej i metod pracy Ksyfilinosa – pokazuje, że autor aktywnie kształtował swe dzieło, zgodnie z własnymi upodobaniami literackimi i z poszanowaniem konwencji funkcjonujących w XI-wiecznej historiografii bizantyńskiej. *Epitome*, dzieło o charakterze dydaktycznym, dedykowane cesarzowi Michałowi VII Doukasowi, było intelektualnym produktem epoki, w której antyczne korzenie Bizancjum zaczęły odgrywać coraz większą rolę w bieżącym dyskursie politycznym. Było też pierwszym dziełem historiografii bizantyńskiej, które tak wiele miejsca poświęciło historii Rzymu przed ustanowieniem cesarstwa.

Słowa kluczowe: Dion, Ksyfilinos, Epitome, Rzym, Bizancjum

Historia rzymska Kasjusza Diona to jedno z najwybitniejszych osiągnięć rzymskiej historiografii¹. Powstałe na przełomie II i III w. dzieło

¹ Podstawowa edycja to wciąż: *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum Quae Supersunt*, red. U.P. Boissevain, t. 1–3, Berlin 1885–1901 [dalej: *Dion, Hist. rom.*]. Literatura na temat Diona jest obszerna, monografie vide: F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford 1964; R. Bering-Staschewski, *Römische Zeitgeschichte bei Cassius Dio*, Bochum 1981; również vide: A. Kemezis, *Greek Narratives of the Roman Empire under the Severans*, Cambridge 2014, s. 90–149; w ostatnich latach pojawiło się też wiele prac zbiorowych: *Cassius Dion: nouvelles lectures*, t. 1–2, red. V. Fromentin et al., Bordeaux 2016; *Cassius Dio: Greek Intellectual and Roman Politician*, red. H. Lange, J.M. Madsen, Leiden–Boston 2016; *Cassius Dio: The Impact of Violence, War, and Civil War*, red. C.H. Lange, A.G. Scott, Leiden 2020; *Cassius Dio and the Principate*, red. C. Burden-Strevens, J.M. Madsen, A. Pistellato, Venezia 2020. Duże znaczenie dla wzrostu zainteresowania Dionem mają komentarze z nieukończonej jeszcze serii *An Historical Commentary on Cassius Dio* będącej uaktualnieniem jedynego kompletnego komentarza do *Historii rzymskiej* powstałego jeszcze w XVIII w. (*Cassii Dionis Cocceiani Historiae romanae quae supersunt*, red. H.M. Reimar, t. 1–2, Hamburg 1950–1952): M. Reinhold, *From Republic to Principate: An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 49–52*, Atlanta 1988; J.W. Rich, *Cassius Dio: The Augustan Settlement (Roman History 53–55.9)*, Warminster 1990; J.C. Edmondson, *Dio: The Julio-Claudians, Selections from Books 58–63 of the Roman History of Cassius Dio*, London 1992; C.L. Murison, *Rebellion and Reconstruction, Galba to Domitian: An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 64–67*

stanowi jedyny przekaz historyczny, którego autor prześledził tysiąc lat historii państwa rzymskiego od jego legendarnej genezy aż do początku panowania Aleksandra Sewera (222–235)². *Historia rzymska* ma szczególne znaczenie dla historyków badających czasy współczesne autorowi, tj. schyłek epoki Antoninów i panowanie dynastii Sewerów, opisane w księgach LXXIII[LXXII]–LXXX. Dzieło Diona uznawano i uznaje się nadal za najcenniejsze źródło narracyjne do dziejów tego okresu, cenniejsze niż współczesny mu przekaz Herodiana oraz powstała znacznie później *Historia Augusta*³. Obecnie również inne partie *Historii rzymskiej* zaczynają przyciągać uwagę badaczy (szczególnie okres republikański) zainteresowanych nie tylko faktami opisywanymi przez Diona, lecz również jego historiograficzną wizją rzymskiej przeszłości ukazaną z perspektywy senatora z okresu schyłku pryncypatu. Tym samym nie postrzega się go już tylko jako przekaziciela starszych, niezachowanych do dzisiaj źródeł⁴.

Największym problemem związanym z interpretowaniem i korzystaniem z *Historii rzymskiej* jest jednak jej fragmentaryczny stan zachowania. W oryginale przetrwało do naszych czasów tylko ok. jednej trzeciej całości, tj. księgi XXXVI–LX. Resztę rekonstruujemy w oparciu o dzieła autorów bizantyńskich. Dla ksiąg I–XXXV opisujących historię Rzymu od jego legendarnych początków do okresu dyktatury Sulli najważniejszym źródłem jest *Epitome historiōn* Jana Zonarasa, historyka z połowy XII w.⁵ Dla ksiąg LXI–LXXX obejmujących rządy cesarzy od Nerona do

(A.D. 68–96), Atlanta 1999; P.M. Swan, *The Augustan succession: an historical commentary on Cassius Dio's Roman history, Books 55–56 (9 B.C.–A.D. 14)*, Oxford 2004; A.G. Scott, *Emperors and Usurpers An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 79(78)–80(80) (A.D. 217–229)*, Oxford 2018. Komentarze te pomocne są jednak głównie badaczom zainteresowanym faktami opisywanymi przez Diona, a nie samym Dionem jako autorem, vide: A. Kemesis (rec.), P.M. Swan, *The Augustan succession*, „Bryn Mawr Classical Review” 2005.03.07. Należy też zaznaczyć, że chociaż o samym Dionie literatura jest bogata, to nie można tego samego powiedzieć o Ksyfilinosie.

² Na przykład vide: C.H. Lange, M.J. Madsen, *Between History and Politics, w: Cassius Dio: Greek Intellectual*, s. 2.

³ D. Okoń, *Severi et senatores. Polityka personalna cesarzy dynastii Sewerów wobec senatorów w świetle badań prozopograficznych (193–235 r. n.e.)*, Szczecin 2009, s. 9, 17–18.

⁴ O czym można przeczytać w pracach takich jak: D. Fechner, *Untersuchungen zu Cassius Dios Sicht der römischen Republik*, Hildesheim–Zürich–New York 1986; B. Simons, *Cassius Dio und die Römische Republik: Untersuchungen zum Bild des römischen Gemeinwesens in den Büchern 3–35 der „Romaika”*, Berlin–New York 2009; *Cassius Dio's Forgotten History of Early Rome: The Roman History, Books 1–21*, red. C. Burden-Stevens, M. Lindholmer, Leiden 2018; *Cassius Dio and the Late Roman Republic* red. J. Osgood, C. Baron, Leiden 2019.

⁵ *Ioannis Zonarae Epitomae historiarum*, t. 1, red. M. Pinder, Bonn 1841–1897, s. 539–572 [dalej: Zonaras, *Epit. hist.*]. Zonaras zawarł też w swym dziele przekaz pokrywający się z księgami XLIV–LXXX, lecz opiera się o *Epitome* Ksyfilinosa, U.P. Boissevain, *Zonaras'*

Aleksandra Sewera jest to powstałe w drugiej połowie XI w. *Epitome* Jana Ksyfilinosa⁶. Funkcję uzupełniającą dla tych dwóch źródeł pełnią też inne prace, wśród których najważniejsze to tzw. *Excerpta Constantiniana*, stanowiące kolekcję wypisów z *Historii rzymskiej* przygotowaną z polecenia cesarza Konstantyna VII Porfirogenety w X w.⁷

Wśród tych źródeł najważniejsze jest *Epitome* Jana Ksyfilinosa, które pomimo swego znaczenia nie cieszyło się w dawniejszych badaniach dużym zainteresowaniem ze strony historyków. Postrzegany był raczej jako nieoryginalny kopista, którego dzieło stanowiło co najwyżej konieczny substytut dla zaginionych partii *Historii rzymskiej* Diona⁸. Studia

Quelle für die Römische Kaisergeschichte von Nerva bis Severus Alexander, „Hermes” 1891, 26, 3, s. 440–452.

⁶ Jedyne, pełne wydanie *Epitome* znajduje się w trzecim tomie edycji *Historii rzymskiej* Diona autorstwa U.P. Boissevaina: *Cassii Dionis Cocceiani*, t. 3, Berlin 1901, s. 479–730 [dalej: Xiphilinos, *Epit.*]. Jedyne oryginalnym świadectwem dla ksiąg z tego zakresu jest spisany uncjałą i pochodzący z V bądź VI w. kodeks watykański 1288 (Cod. Vat. 1288), zawierający większość księgi LXXIX[LXXVIII] i początek LXXX[LXXIX], a dokładnie 79[78].2.2–80[79].8.3 w wydaniu Boissevaina. Zawiera ostatni okres panowania Karakalli, cały opis rządów Makryna oraz początek pryncypatu Heliogabala. Manuskrypt ten zachował się jednak w złym stanie, vide: C.M. Mazzucchi, *Alcune vicende della tradizione di Cassio Dione in epoca bizantina*, „Aevum” 1979, 53, 1, s. 94.

⁷ Do naszych czasów wyciągi z *Historii rzymskiej* zachowały się jedynie w dwóch kolekcjach: *O cnotach i występkach: Excerpta de virtutibus et vitiis pars II*, red. A.G. Roos, Berlin 1910 oraz *O poselstwach: Excerpta de legationibus*, red. C. de Boor, Berlin 1903. Do rekonstrukcji *Historii rzymskiej* wykorzystuje się również inne źródła, jak Περὶ Συντάξεως: *Anecdota Graeca*, red. I. Bekker, Berlin 1814, s. 117–180; encyklopedię zwaną Suda: *Suidae Lexicon*, red. A. Adler, Stuttgart 1928–1938. Stan zachowania *Historii rzymskiej* w języku polskim omawia W. Madyda, *Kasjusz Dion, Historia rzymska, księgi 1–40*, Wrocław 2005 (oryg. wyd. 1967), s. xlii–xliv.

⁸ F. Millar, *op. cit.*, s. 2, nie wypowiada się pochlebnie o Ksyfilinosie, jego zdaniem *Epitome* nie stanowi „streszczenia” Diona (*précis*), lecz „nierówną” (*erratic*) selekcję oryginalnego materiału w porządku ustanowionym przez Diona i często bardzo bliską Dionowemu słownictwu. Ogólnikowo odnosi się też do metod selekcji zastosowanych przez Ksyfilinosa, stwierdzając, iż znaczna część oryginału jest pominięta, część jest przytaczana w skrócie, a część – w przypadku, gdy był to materiał interesujący Ksyfilinosa, jak np. „spójna” (*coherent*) narracja czy anegdota – fragment jest kopiowany przez autora *Epitome* w całości. Ksyfilinos ma też, zdaniem Millara, zamieszczać własne komentarze głównie odnoszące się do chrześcijaństwa. Finalna ocena badacza nie jest więc przychylna. Jego zdaniem *Epitome* samo w sobie oferuje tylko nieregularną czy też „skurczoną” (*spasmodic*) narrację, która często jest ledwie zrozumiała. Dodatkowo jako zjawisko pozytywne postrzega fakt, iż nieumiejętność „streszczania” (*digest and condense*) materiału Diona jest najbardziej wartościową cechą Ksyfilinosa, gdyż w ten sposób zachował wiele pierwszoosobowych stwierdzeń Diona; cf. P. Brunt, *On Historical Fragments and Epitomes*, „The Classical Quarterly” 1980, 30, 2, s. 489–491, którego zdaniem *Epitome* stanowi jedynie serię

przewartościowujące ten pogląd zaczęły pojawiać się dopiero niedawno⁹, jako część trendu bardziej optymistycznie nacechowanych badań nad bizantyńskim kronikarstwem¹⁰.

przypadkowych wyciągów, a jego autor nie zachowuje ani właściwych proporcji oryginalnego przekazu, ani też nie stara się przedstawić własnej interpretacji wydarzeń.

⁹ N. Wilson, *Scholars of Byzantium*, London 1996, s. 179, wypowiada się pozytywnie na temat oryginalności Ksyfilinosa, postrzegając go jako historyka, którego należy traktować w sposób odrębny od Dionia; vide: C. Mallan, *The Style, Method, and Programme of Xiphilinus' Epitome of Cassius Dio's Roman History*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 2013, 55, s. 610–644 jako punkt wyjścia; K. Juntunen, *The Lost Books of Cassius Dio*, „Chiron” 2013, 43, s. 459–486; idem, *The Image of Cleopatra in Ioannes Xiphilinos' Epitome of Cassius Dio: A Reflection of the Empress Eudokia Makrembolitissa?*, „Acta Byzantina Fennica” 2015, 4, s. 123–151; M. Kruse, *Xiphilinos' Agency in the Epitome of Cassius Dio*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 2021, 61, 2, s. 193–223.

¹⁰ Negatywne opinie na temat kronik są pokłosiem podziału bizantyńskiej historiografii przez Karla Krumbachera w *Die Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, München 1897, s. 220 na „historie” i „kroniki”, oraz przedstawieniem tych drugich (do których zaliczył również *Epitome* Ksyfilinosa) jako mających mniejszą wartość; współczesny mu H. Gelzer, *Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronographie*, Leipzig 1898, s. 97, oceniał je bardziej pozytywnie; dalej vide: H.-G. Beck, *Die byzantinische ‚Monchschronik‘*, w: *Ideen und Realitäten in Byzanz. Gesammelte Aufsätze*, red. H.-G. Beck, London 1972, s. 188–197; D. Afinogenov, *Some Observations on the Genres of Byzantine Historiography*, „Byzantion” 1992, 62, s. 3–33; J. Ljubarskij, *New Trends in the Study of Byzantine Historiography*, „Dumbarton Oaks Papers” 1993, 47, s. 133–134; od ok. lat 80. XX w. zaczęły powstawać opracowania ukazujące innowacyjny charakter bizantyńskich kronik, np. vide: G.L. Huxley, *On the Erudition of George the Syncellos*, „Proceedings of the Royal Irish Academy” 1981, 81C, s. 207–217; R. Maisano, *Note Su Giorgio Cedreno E La Tradizione Storiografica Bizantina*, „Rivista Internazionale di Studi Bizantini e Slavi” 1983, 3, s. 237–258; *Studies in John Malalas*, red. E. Jeffreys, B. Croke, R. Scott, Sydney 1990; A. Adler, *Time Immemorial: Archaic History and its Sources in Christian Chronography from Julius Africanus to George Syncellus*, Washington 1990; S. Wahlgren, *Original und Archetypus: zu Zustandekommen und Transformation einer byzantinischen Weltchronik (Pseudo-Polydeukes/Symeon Logothetes)*, „Byzantinische Zeitschrift” 2003, 96, 1, s. 269–277; P. Odorico, «Parce que je suis ignorant». *Imitatio / Variatio dans la chronique de Georges le Moine*, w: *Imitatio – Aemulatio – Variatio: Akten des internationalen wissenschaftlichen Symposiums zur byzantinischen Sprache und Literatur (Wien, 22.–25. Oktober 2008)*, red. A. Rhoby, E. Schiffer, Wien 2010, s. 209–216. Nowsze dyskusje na temat kroniki jako gatunku vide: J.O. Rosenqvist, *Die byzantinische Literatur. Vom 6. Jahrhundert bis zum Fall Konstantinopels 1453*, Berlin–New York 2007, s. 10–20; J. Howard-Johnston, *The Chronicle and Other Forms of Historical Writing in Byzantium*, „The Medieval Chronicle” 2015, 10, s. 1–22; S. Mariev, *Byzantine World Chronicles: Identities of Genre*, w: *Shifting Genres in Late Antiquity*, red. G. Greatrex, H. Elton, L. McMahon, London–New York 2016, s. 305–317. Na temat epitome jako formy dziejopisarstwa vide: R. Suski, *The Epitome – Passive Copying or a Creative Reinterpretation of the Abridged Text*, „Res Gestae” 2017, 5, s. 25–34.

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie sposobu, w jaki Jan Ksyfilinos wykorzystał *Historię rzymską* Kasjusza Diona do napisania *Epitome* i zweryfikować w ten sposób częściowo ocenę, jaką wystawiła mu historiografia. Przedmiotem artykułu jest więc próba odpowiedzi na pytanie, ile w Ksyfilinosie pasywnego kopisty, a ile aktywnego historyka. Za przedmiot analizy obrano pierwszy rozdział *Epitome* poświęcony Pompejuszowi. Pomimo że rozdziały republikańskie *Epitome* (Pompejusz, Cezar, Oktawian) nie stanowią użytecznego źródła do badań nad Rzymem schyłku republiki (posiadamy dla tego okresu *Historię rzymską* Diona w oryginale, nie wspominając o innych, bliższych wydarzeniom przekazach), to jednak warto je badać z kilku powodów. Przede wszystkim *Epitome* jest niezwykle oryginalnym dziełem na tle XI-wiecznej bizantyńskiej historiografii, ponieważ dzieje republikańskie rzadko były przedmiotem historycznego opisu w Bizancjum¹¹. Dopiero bowiem wzmożenie zainteresowań bizantyńskich elit intelektualnych przedchrześcijańskimi dziejami cesarstwa (w tym republiką) w XI w., początkowo w dziedzinie prawa, stworzyło warunki dla pojawienia się dzieła literackiego pokroju *Epitome* Ksyfilinosa¹². Dzięki możliwości porównania *Epitome* z oryginałem można też lepiej poznać Ksyfilinosa jako autora, w tym przyjęte przez niego techniki pracy¹³, by nabytą w ten sposób wiedzę wykorzystać w badaniach nad tymi partiami dzieła Diona, np. opisującymi czasy mu współczesne (Kommodus, Sewerowie), które przetrwały tylko w postaci *Epitome*.

¹¹ A. Kaldellis, *The Byzantine Role in the Making of the Corpus of Classical Greek Historiography: A Preliminary Investigations*, „Journal of Hellenic Studies” 2012, 132, s. 73–76.

¹² A. Markopoulos, *Roman Antiquarianism: Aspects of the Roman Past in the Middle Byzantine Period (9th–11th centuries)*, w: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies. London, 21–26 August, 2006, I. Plenary Papers*, red. E. Jeffreys, Aldershot–Burlington 2006, s. 282–283. Przedsięwzięcie Ksyfilinosa było wówczas niezwykle nowatorskie, gdyż jako pierwszy w tak dużym zakresie zmierzył się z rzymską historią republikańską, np. vide: apologię Psellosa, dlaczego nie podjął się opisanie „rządów konsulów”: *Michaelis Pselli Historia syntomos*, red. W.J. Aerts, Berlin–New York 1990, 15 [dalej: Psellos, *Hist. synt.*].

¹³ Na ten temat powstały nieliczne artykuły, jak np. L. Canfora, *Xifilino e il libro LX di Dione Cassio*, „Klio” 1978, 60, s. 403–407; M.G. Shmidt, *Cassius Dio, Buch LXX. Bemerkungen zur Technik des Epitomators Ioannes Xiphilinos*, „Chiron” 1989, 19, s. 55–59; C.T. Ehrhardt *Dio Cassius Christianised*, „Prudentia” 1994, 26, s. 26–28; B. Berbessou-Broustet B., *Xiphilin, abrégiateur de Cassius Dion*, w: *Cassius Dion: nouvelles lectures*, red. V. Fromentin et al., Bordeaux 2016, s. 81–94.

AUTOR I JEGO DZIEŁO

O samym Ksyfilinosie wiemy bardzo niewiele. Z informacji zawartych w *Epitome* dowiadujemy się, że był bratankiem (ἀδελφόπαις) patriarchy Konstantynopola, Jana VIII Ksyfilinosa¹⁴. Przymuszczalnie młodszy Jan mógł być zatem synem Bardasa Ksyfilinosa, brata Jana VIII¹⁵ bądź Konstantyna Ksyfilinosa, prawdopodobnie innego brata patriarchy¹⁶. Identyfikacja Ksyfilinosa epitomatora jako syna któregoś z wymienionych przedstawicieli rodziny jest jednak problematyczna. W intytulacji do *Epitome* nie przywołuje żadnej rangi czy sprawowanej funkcji. Badacze interpretują to jako znak przybycia młodego Ksyfilinosa z Trapezuntu do stolicy jako protegowanego wuja, gdy ten został patriarchą Konstantynopola, a więc ok. 1064 r.¹⁷ Wuj dziejopisa urodził się ok. 1010 r. w Trapezuncie. Do Konstantynopola przybył po edukację, gdzie wkrótce znalazł się w kręgu Jana Mauropusa, Michała Psellosa i Konstantyna Leichudesas, wraz z którymi uczestniczył w reformach edukacyjnych Konstantyna IX Monomacha. Ok. 1050 r., gdy Leichudes został zastąpiony jako *mesazon* przez eunucha Jana, Ksyfilinos wdział mnisi habit i usunął się do klasztoru na górze Olimp. Do Konstantynopola powrócił za panowania

¹⁴ Czasami mylono obie postacie, stąd niektórzy badacze identyfikowali Ksyfilinosa patriarchę jako autora *Epitome*, np. vide: P. Brunt, *op. cit.*, s. 488 czy C. Roueché, *The Literary Background of Kekaumenos*, w: *Literacy, Education and Manuscript Transmission in Byzantium and Beyond*, red. C. Holmes, J. Waring, Brill 2002, s. 124.

¹⁵ Znany jest z zachowanej pieczęci, z której dowiadujemy się, że posiadał tytuł *patrikiosa*, a także sprawował funkcję dowódcy wojskowego w dukanacie Tessaloniki, A. Mordtmann, *Περὶ βυζαντινῶν μολυβδοβούλων*, „Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως” 1872–1873, s. 76–77; G. Schlumberger, *Sigillographie de l’Empire byzantine*, Paris 1884, s. 167; V. Laurent, *Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine*, Athènes 1932, s. 526. Jest to jedyny znany Ksyfilinos, który sprawował funkcję wojskową, jednakże nie wiemy, jaką dokładnie, gdyż termin *strategetes* nie oznacza żadnego konkretnego stanowiska, lecz ogólnie dowódcę wojskowego nieokreślonej, chociaż wysokiej rangi. Mógł to być zarówno *doux*, jak i jego podkomendny, vide: A.-K. Wassiliou-Seibt, *Die Familie Xiphilinos im 11. Jahrhundert: der Beitrag der Spiegel*, w: *Les réseaux familiaux Antiquité tardive et Moyen Âge, in memoriam A. Laiou et É. Patlagean*, red. B. Caseau, Paris 2012, s. 312, która przypuszcza, że raczej nie był to dowódca dukanatu, gdyż godność *patrikiosa* jest zbyt niską dla osoby sprawującej tak wysoką funkcję.

¹⁶ Sprawował godność *drungariusza wigilów* (δρουγγάριος τῆς βίγλης), przewodniczącego najwyższego sądu apelacyjnego w Konstantynopolu. Godność tę sprawował najpóźniej w początkach lat 70. XI w., a więc albo za panowania Konstantyna X, albo jego syna Michała VII, A.-K. Wassiliou-Seibt, *op. cit.*, s. 316, biogram nr 10; jako takiego znamy go też z listu, który zaadresował do niego Psellos, *Epistulae*, red. K. Sathas, Paris 1876, s. 499.

¹⁷ W. Treadgold, *Middle Byzantine Historians*, Palgrave 2013, s. 310; cf. C. Mallan, *op. cit.*, s. 614, który również wiąże karierę epitomatora z wpływowym wujem.

przychylnego Psellosowi Konstantyna X Doukasa, który mianował go patriarchą Konstantynopola w 1064 r. Przypuszczalnie więc w tym czasie młodszy Ksyfilinos przybył do stolicy dzięki wsparciu wpływowego wuja. Nie wiemy, w jakim był wieku, ale prawdopodobnie dopiero wówczas zdobył wykształcenie pozwalające mu na podjęcie się napisania *Epitome*¹⁸. Zważywszy, że również inni przedstawiciele rodziny Ksyfilinosów sprawowali ważne funkcje w cesarskiej administracji, kwestia przybycia epitomatora do stolicy w związku z wyniesieniem wuja wcale nie jest tak oczywista. Młodszy Ksyfilinos mógł się powołać w *Epitome* na swego wuja dlatego, iż ten jako patriarcha był wówczas najbardziej znanym i najbardziej wpływowym przedstawicielem rodziny.

O fakcie, iż Ksyfilinos mógł być mnichem, dowiadujemy się z kolei z przypisywanej mu pieczęci¹⁹. Nie wiemy jednak, kiedy zdecydował się na zmianę szat, a także, biorąc pod uwagę niemożność stuprocentowej identyfikacji, czy w ogóle miało to miejsce²⁰. Na temat Ksyfilinosa możemy więc wysnuć więcej przypuszczeń, niż przedstawić faktów ze względu na skąpy materiał źródłowy, który dodatkowo poświadcza działalność kilku Ksyfilinosów o tym samym imieniu. Z tego powodu trudno jednoznacznie stwierdzić, czy bratanek patriarchy tożsamy jest z Janem Ksyfilinosem, *protoproedrosem* i *kritesem* widniejącym na pieczęci datowanej najwcześniej na lata sześćdziesiąte XI w.²¹, czy też z obecnym na procesie Jana Italosa *vestarchesem*²². Kusząca, chociaż mimo wszystko wątpliwa, wydaje się perspektywa identyfikowania Ksyfilinosa z tym pierwszym, gdyż godności *protoproedrosa* i *kritesa* wskazują na wysoką rangę epitomatora na dworze cesarskim oraz potencjalnie na jego wykształcenie prawnicze, które mogło wpłynąć na zainteresowania dawnym

¹⁸ Na temat życiorysu patriarchy np. vide: A.-K. Wassiliou-Seibt, *op. cit.*, s. 308–311.

¹⁹ V. Laurent, *Le Corpus Des Sceaux de L'empire Byzantin 5, L'Église*, Paris 1963, 1404.

²⁰ C. Mallan, *op. cit.*, s. 615, przypuszcza, że mógł zostać mnichem w tym samym czasie co wuj i dokonać tego miał z tych samych pobudek; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 310, przyp. 8, uważa, że identyfikacja epitomatora z noszącym to samo imię mnichem jest błędna.

²¹ V. Laurent, *La collection C. Orghidan. Documents de sigillographie byzantine*, Paris 1952, s. 313, identyfikuje go z Janem patriarchą, lecz zdaniem A.-K. Wassiliou-Seibt, *op. cit.*, s. 318, jest to błąd, zważywszy na fakt, iż godność *protoproedrosa* poświadczona jest dopiero od lat 60. XI w.

²² Ф.И. Успенский, *Делопроизводство по обвинению Иоанна Итала в ереси*, „Известия Русского археологического института в Константинополе” 1897, 2, s. 42; J. Gouillard, *Le procès officiel de Jean l'Italien. Les actes et leurs sous-entendus*, „Travaux et Memoires” 1985, 9, s. 145; na podstawie drugiej identyfikacji przypisuje się również epitomatorowi autorstwo pięćdziesięciu trzech homilii oraz *menologionu* zaadresowanego do Aleksego I Komnena, zachowanego w gruzińskim przekładzie, К. Кекелидзе, *Иоанн Ксифилин, продолжатель Симеона Метафраста*, „Христианский восток” 1912, 1, s. 325–347.

Rzymem. Oznaczałoby to również, że Ksyfilinos należał do bliskiego kręgu dworzan związanych z Konstantynem X bądź jego synem, Michałem VII Doukasem. W połączeniu z tym, co wiemy na temat innych przedstawicieli rodziny Ksyfilinosów, można też wysnuć wniosek, iż należeli oni do stronników Doukasów.

STRUKTURA NARRACYJNA

Ksyfilinos konstruuje swoją pracę, koncentrując się na sukcesji kolejnych, następujących po sobie protagonistów. Toteż uwagę współczesnych czytelników *Epitome* może zwrócić fakt, że rozpoczyna się ono rozdziałem poświęconym „panowaniu” Pompejusza, gdyż w tytule aktualnej edycji *Epitome* odnajdujemy sformułowanie *monarchia cesarów* (μοναρχίας καισάρων)²³. Należy jednak zauważyć, iż tytuł ten nie pojawia się w najstarszym, datowanym obecnie na XII w. manuskrypcie Ivron 812²⁴. Mimo to ów osobliwy tytuł, nawet jeśli został wprowadzony przez późniejszego kopistę, zawdzięczamy zastosowaniu przez Ksyfilinosa tradycyjnej, bizantyńskiej kompozycji historiograficznej przy opisie dziejów rzymskich sprzed okresu cesarstwa, która mogła wpłynąć na percepcję późniejszych kopistów. Oczywiście, sam Ksyfilinos nie sądził, że Pompejusz był cesarzem rzymskim²⁵, lecz mimo to jego sposób postrzegania historii rzymskiej jako sukcesji kolejnych wybitnych jednostek, nawet dla okresu republiki i przed wprowadzeniem ustroju pryncypatu, wpłynął na kształt i formę prowadzonej narracji. Wpłynęło to też na jej późniejszy

²³ W pełnym brzmieniu: „*Epitome Historii rzymskiej* Diona z Nicei, w streszczeniu Jana Ksyfilinosa, obejmujące monarchie dwudziestu pięciu cesarów od Pompejusza Wielkiego do Aleksandra, syna Mamei”, Xiphilinos, *Epit.*, 1.1–5; tytuł zachował się w dwóch pochodzących z XV w. manuskryptach: Cod. Coislinianus n. 320 (C) i Cod. Vaticanus n. 145 (V), vide: *Cassii Dionis Cocceiani*, t. 2, s. iii–iv.

²⁴ Vide: B. Berbessou-Broustet, *Le titre et l'incipit de l'ouvrage historique de Xiphilin*, „*Revue des Études Anciennes*” 2014, 116, 2, s. 550, która wskazuje, że właściwy tytuł *Epitome* to ἐπιτομή τῆς Δίωνος τοῦ Νικαέως ὀωμακτικῆς ἱστορίας.

²⁵ Dłuższy tytuł powstał później z umieszczonej w końcach manuskryptów C i V listy władców rzymskich: ἀ ὀνόματα τῶν Καισάρων τῶν περιεχομένων τῆ βίβλω ταύτη. Ksyfilinos nie sądził, jakoby Pompejusz był cesarzem, ponieważ komentuje odrzucenie przez niego władzy monarszej, Xiphilinos, *Epit.*, 9.25–10.2. Należy również zauważyć, że wprawdzie przekaz poświęcony głównie Pompejuszowi stanowi odrębną całość w *Epitome*, to jednak żaden z manuskryptów nie posiada nagłówku Πομπήιος, vide: B. Berbessou-Broustet, *op. cit.*, s. 549–553, która uważa, że pomyłka związana z dłuższym tytułem wynika z faktu pominięcia na wspomnianej liście władców Antoninusa Piusa, przez co uznano, że zalicza się do nich również Pompejusz (aby zgadzała się liczba 25 „Cesarów”).

odbiór (stąd tytuł *monarchia cesarów* w późniejszych kopiach) i tak też postrzegali *Epitome* późniejsi czytelnicy²⁶. Stosując własną, odmienną od Dionowej strukturę narracyjną, Ksyfilinos za główne zadanie obrał sobie tym samym przystosowanie annalistycznego stylu Kasjusza Diona do bizantyńskich wymogów kompozycyjnych.

Rozdział czy też sekcja *Epitome* poświęcona Pompejuszowi oparta została o księgi XXXVI–XLI i początek XLII *Historii rzymskiej*. Na pierwszy rzut oka można stwierdzić, że Ksyfilinos wykorzystał te księgi w sposób niezwykle selektywny, pomijając wiele rozdziałów w całości, wydobywając z nich pojedyncze zdania bądź też luźno je parafrazując. Wykorzystanie akapitów z poszczególnych rozdziałów przedstawia się następująco:

- Księga XXXVI: 2, 3, 8, 16, 20, 21–24, 30, 37, 43, 44, 48, 49, 50, 52–54;
- Księga XXXVII: 1, 5–7, 14–22, 29, 36, 52, 54;
- Księga XXXVIII: 2, 3, 11, 17, 18, 30, 31, 47;
- Księga XXXIX: 5, 12–14, 22, 38, 50–52, 61;
- Księga XL: 1, 3, 12, 14–19, 21, 27–29;
- Księga XLI: 4, 6, 10, 14, 36, 39, 44–52, 54, 55, 56, 58–63;
- Księga XLII: 1–3.

Spojrzenie na ten wykaz pokazuje też, że Ksyfilinos nie zachował proporcji przy doborze materiału, tj. potrafił obszernie wykorzystać niektóre partie narracji Diona, by potem całkowicie wykluczyć nawet dziesiątki następujących po nich akapitów. Szczególnie widoczne jest to w księgach XXXVIII i XXXIX.

Strukturalnie pierwszy rozdział *Epitome* można natomiast podzielić na następujące części:

1. Zdobycie Krety przez Metellusa (Ksyfilinos, *Epit.*, 1.6–12);
2. Kampania Lukullusa na Wschodzie (1.13–3.4);
3. Wojna Pompejusza przeciwko piratom (3.5–4.21);
4. Wprowadzenie postaci Juliusza Cezara i Cyncerona (4.22–32);
5. Kampania Pompejusza na Wschodzie (5.1–9.24);
6. Powrót Pompejusza do Rzymu (9.24–10.5);
7. Wzrost znaczenia Cezara i Katona; wygnanie Cyncerona; przyznanie Cezarowi namiestnictwa nad Galią (10.5–11.24);
8. Wojna Cezara w Galii i Germanii (11.24–12.3);
9. Poselstwo egipskie do Rzymu ze skargą na króla Ptolemeusza (12.3–19);

²⁶ Nikeforos Gregoras, XIV-wieczny czytelnik Ksyfilinosa, sądził, że Pompejusz był cesarzem rzymskim, o czym świadczy nota, którą umieścił na marginesie manuskryptu *Epitome*, vide: I. Pérez Martín, *The Role of Maximus Planudes and Nikephoros Gregoras in the Transmission of Cassius Dio's Roman History and of John Xiphilinos' Epitome*, „Medioevo Greco” 2015, 15, s. 188.

10. Polityka Pompejusza w Rzymie (12.19–3.9);
11. Wyprawa Cezara do Brytanii (13.10–29);
12. Wylanie Tybru i powódź w Rzymie (13.30–14.3);
13. Druga wyprawa Cezara do Brytanii (14.4–6);
14. Kampania Krassusa przeciwko Partom (14.7–15.25);
15. Wojna domowa między Cezarem a Pompejuszem (15.25–21.18).

Ksyfilinos najwięcej miejsca w pierwszym rozdziale *Epitome* poświęcił Pompejuszowi (wojna piracka, kampanie na Wschodzie, wojna domowa), na drugim miejscu są sprawy związane ze Wschodem, a więc kampanie Lukullusa i Krassusa. Znacznie mniej miejsca poświęcił natomiast wydarzeniom, które odbywały się w Rzymie: napomyka jedynie o sprawach związanych z rosnącym znaczeniem Juliusza Cezara, zdawkowo opisuje wylanie Tybru oraz aleksandryjskie poselstwo do Rzymu w 57 r. przed Chrystusem. Podobnie postępuje w przypadku kampanii zbrojnych Cezara. W pierwszym rozdziale *Epitome* Ksyfilinos nie streszcza więc całego przekazu Diona opisanego w księgach XXXVI–XLI i na początku księgi XLII, lecz tworzy bardzo selektywną konstrukcję. Pytaniem wymagającym odpowiedzi jest więc kwestia, w oparciu o jakie założenia nadał Ksyfilinos swemu dziełu taką, a nie inną strukturę. Na pierwszy rzut oka tym, co różni *Epitome* od *Historii rzymskiej*, jest zastąpienie Dionowego podziału na księgi podziałem na rozdziały poświęcone wybranym przez siebie protagonistom narracji: Pompejuszowi, Cezarowi, Oktawianowi Augustowi (dwa rozdziały przedzielone bitwą pod Akcjum), Tyberiuszowi itd., aż do Aleksandra Sewera. Podział taki nie jest tylko kwestią konwencji, lecz rzeczywiście determinuje podejście autora do wykorzystanego przez niego materiału, przede wszystkim jego selekcji, która stanowi dla Ksyfilinosa największe pole do ukazania swego wkładu jako autora.

Struktura oparta na rozdziałach poświęconych cesarzom była standardem w historiografii bizantyńskiej od zakończenia tzw. wieków ciemnych. Implikacje wiążące się z przyjęciem takiej konwencji ukazał Athanasios Markopoulos, który przekonuje, że historiografię powstałą na dworze cesarzy macedońskich odróżniała od tej z wcześniejszych epok przyjęta w niej biograficzna forma prowadzenia narracji, która jako styl pisania prac historycznych osiągnęła szczyt popularności w połowie X w.²⁷ Za pierwszych historyków piszących w nowym stylu Markopoulos uważa Józefa Genesiosa i anonimowych autorów *Kontynuacji Teofanesa*²⁸.

²⁷ A. Markopoulos, *From Narrative Historiography to Historical Biography. New Trends in Byzantine Historical Writing in the 10th – 11th Centuries*, „Byzantinische Zeitschrift” 2009, 102, s. 713.

²⁸ *Ibidem*, s. 698; podobnie wypowiada się A.P. Kazhdan, *A History of Byzantine Literature*, Athens 2006, s. 151.

Szczególnie podkreśla się wyjątkowość tej drugiej, gdzie rozdziały poświęcone kolejnym cesarzom nie stanowią tylko wewnętrznego podziału ciągłej, nieprzerwanej narracji chronologicznej, lecz rzeczywiście stawiają głównego bohatera w centrum wydarzeń²⁹.

Wydaje się, że podobnie jest w przypadku *Epitome* Ksyfilinosa, szczególnie w odniesieniu do republikańskiego rozdziału poświęconego Pompejuszowi, który powstał w oparciu o dzieło o całkowicie odmiennej strukturze wewnętrznej, prezentujące wydarzenia w ujęciu annalistycznym, mające wielu bohaterów i wiele perspektyw. Odmienność obu struktur potęguje również dystans czasowy, odmienność epok i tradycji historiograficznych, w których powstały, tj. Rzymu epoki Sewerów w II i na początku III w. i Bizancjum dynastii Doukasów, XI w. Stąd też powierzchowne spojrzenie na strukturę wewnętrzną rozdziału poświęconego Pompejuszowi może skłaniać ku dominującej w starszej historiografii opinii o przypadkowości jego konstrukcji, gdyż zdaje się stanowić splot niepowiązanych ze sobą wydarzeń: wypraw Metellusa, Lukullusa, Pompejusza czy Cezara; pojedynczych epizodów w Rzymie, w których brali udział Cezar, Cynceron, Katon, czy nawet Ptolemeusz; zakończonej narracją dotyczącą wojny domowej.

Interesujących wskazówek metodologicznych pomocnych w interpretacji struktury wewnętrznej rozdziału *Epitome* poświęconego Pompejuszowi dostarcza analiza *Aleksjady* autorstwa Jakova Ljubarskija. Jego zdaniem Anna Komnena spaja swą heterogeniczną narrację za pomocą różnorodnych technik, a tym, co łączy ją w sposób spójny, są tzw. *Logoi* (tłum. przez Ljubarskija jako *megaepisodes*). Porządkują one większość zawartości *Aleksjady*, dzieląc się często na mniejsze epizody złączone wspólnym tematem³⁰. Podobną systematyzację można zastosować przy analizie *Epitome*, które podzielić można na trzy części, a te znowu wewnętrznie na kilka mniejszych jednostek, podporządkowanych głównemu tematowi. Elementem łączącym poszczególne części jest postać głównego protagonisty:

1. Kariera Pompejusza (1.6–10.5);
 - 1.1. Zdobycie Krety przez Metellusa; sława i upadek Lukullusa (1.6–3.4);
 - 1.2. Wojna Pompejusza przeciwko piratom (3.5–4.21);
 - 1.3. Wprowadzenie postaci Juliusza Cezara i Cyncerona (4.22–32);
 - 1.4. Kampania Pompejusza na Wschodzie (5.1–9.24);

²⁹ J. Ljubarskij, *Man in Byzantine Historiography from John Malalas to Michael Psellos*, „Dumbarton Oaks Papers” 1992, 46, s. 184.

³⁰ Idem, *Quellenforschung and/or Literary Criticism. Narrative Structures in Byzantine Historical Writings*, „Symbolae Osloenses” 1998, 73, s. 16.

- 1.5. Powrót Pompejusza do Rzymu (9.25–10.5);
2. Kariera Cezara i narastający konflikt z Pompejuszem (10.5–16.5);
 - 2.1. Wzrost znaczenia Cezara i Katona; wygnanie Cyncerona; przyznanie Cezarowi namiestnictwa nad Galią (10.5–11.24);
 - 2.2. Wojna Cezara w Galii i Germanii (11.24–12.3);
 - 2.3. Poselstwo egipskie do Rzymu ze skargą na króla Ptolemeusza (12.3–19);
 - 2.4. Polityka Pompejusza w Rzymie (12.19–13.9);
 - 2.5. Wyprawa Cezara do Brytanii (13.10–29);
 - 2.6. Wylanie Tybru i powódź w Rzymie (13.30–14.3);
 - 2.7. Druga wyprawa Cezara do Brytanii (14.4–6);
 - 2.8. Kampania Krassusa przeciwko Partom (14.7–15.26);
3. Wojna domowa między Cezarem i Pompejuszem (15.27–21.18);
 - 3.1. Jej przyczyny (15.27–16.7);
 - 3.2. Przygotowania Pompejusza i Cezara (16.8–23);
 - 3.3. Wycofanie się Pompejusza i wkroczenie Cezara do Rzymu (16.23–17.10);
 - 3.4. Starcia w Epirze i Tesalii (17.10–19.10);
 - 3.5. Charakterystyka dotychczasowych dokonań Pompejusza i Cezara (19.10–18);
 - 3.6. Bitwa pod Farsalos (19.18–20.30);
 - 3.7. Ucieczka Pompejusza do Egiptu i jego śmierć (20.30–21.18).

Za takim podziałem przemawia nie tylko tematyczna odrębność poszczególnych „logoi”, lecz również autorskie podsumowanie, które Ksyfilinos zawarł na końcu każdej części. Pierwszą, kończącą przekaz z wojen Pompejusza, Ksyfilinos zamyka podsumowaniem częściowo opartym o przekaz Diona, lecz zawierającym jego własną interpretację i ocenę wydarzeń. Dion chwali Pompejusza za to, iż ten wróciwszy do Rzymu po zwycięskiej kampanii na wschodzie, nie przywłaszczył sobie „całej potęgi Rzymu” (τὸ τῶν Ῥωμαίων κράτος), pomimo że większość obywateli poddałaby się mu dobrowolnie. Dion wypowiada się więc dosyć lakonicznie i nie teoretyzuje na temat tego, jaką formę miałyby przybrać jego władza. Ksyfilinos natomiast opisuje ten ustęp w sposób jednoznaczny, wyrażając osąd, iż Pompejusz mógłby z łatwością „władca Rzymem” (μοναρχῆσαι τῆς Ῥώμης), a rezygnację z tej możliwości nazywa czynem „największym i najpiękniejszym”³¹. U Diona termin μοναρχῆσαι w księgach republikańskich oznacza władzę monarchiczną,

³¹ Xiphilinos, *Epit.*, 9.25–10.2 = Dion, *Hist. rom.*, 37.20.3, 5–6, cf. C. Mallan, *op. cit.*, s. 627–629.

królewską i cesarską³². Używa też tego terminu w „Mowie Mecenasa”, określając w ten sposób władzę, którą ujął August³³. W źródłach bizantyńskich natomiast μοναρχῆσαι oznacza władzę, którą sprawował cesarz. Ksyfilinos interpretuje więc ów etap historii Pompejusza jako moment, w którym mógł sięgnąć po władzę cesarską.

Wkład autorski widoczny jest również w części drugiej, gdzie Ksyfilinos zawarł podsumowanie nieoparte o przekaz Diona. Opisując klęskę i śmierć Krassusa, zapowiada wybuch „największych wojen domowych Rzymian”³⁴. Zastosowanie liczby mnogiej πόλεμοι wskazuje, że nie odnosi się tylko do konfliktu między Cezarem i Pompejuszem, lecz również do późniejszych sporów. Następnie zastanawia się nad przyczynami owych wojen. Chcąc niejako usprawiedliwić się z pominięcia dużej partii przekazu Diona poprzedzającej wybuch wojny domowej³⁵, Ksyfilinos konstatuje jedynie, że: „Przedstawiano liczne powody tej wojny, lecz najprawdziwsze były dążność do pierwszeństwa (φιλοπρωτία) i miłość do władzy” (φιλαρχία)³⁶.

Ostatnią część, konkludującą rozdział o Pompejuszu, Ksyfilinos podobnie kończy własną interpolacją. Najpierw parafrazuje słowa Diona o karze, jaka spadła na Egipcjan za zamordowanie Pompejusza: Egipcjanie najpierw mieli popaść w „niewolę” Kleopatry, a później stać się poddanymi Rzymian, czego przyczyną, zdaniem Ksyfilinosa, miał być ów „haniebny czyn”³⁷. Następnie zamyka pierwszy rozdział *Epitome* własną uwagą, tym razem oceniającą los Egiptu po śmierci Kleopatry: „Piękną

³² Tak np. wypowiada się na łamach *Historii rzymskiej* o Cezarze Cyceron: Dion, *Hist. rom.*, 45.33.3.

³³ Dion, *Hist. rom.*, 52.11.2, 53.8.5, 8.7, 9.4, 16.3.

³⁴ Xiphilinos, *Epit.*, 15.27–28.

³⁵ Większość opisanych przez Diona wydarzeń pominiętych przez Ksyfilinosa dotyczy spraw wewnętrznych Rzymu i wojen Cezara na zachodzie: zakończenia wojny z Partami przez Bibulusa, namiestnika Syrii (Dion, *Hist. rom.*, 40.30); rozbicia Trewerów przez Labienusa (40.31); drugiej wyprawy Cezara za Ren (40.32); powstania Wercyngetoryksa (40.33–41); walk Cezara z Belgami (40.42–43); końca walk Cezara w Galii i wyboru Pompejusza na konsula po raz trzeci (40.44); zamieszek politycznych w Rzymie w związku z wyborami (40.45–49); wyboru Pompejusza na konsula bez kolegi (40.50); wyboru teścia Pompejusza – Kwintusa Scypiona – na drugiego konsula (40.51); sądu nad mordercami Klodiusza i winnymi spalenia budynku senatu (40.52–55); polityki Pompejusza w Rzymie w czasie jego konsulatu (40.56–57); starań Katona o konsulat (40.58); i narastającego konfliktu między Cezarem i Pompejuszem (59–66).

³⁶ Xiphilinos, *Epit.*, 15.25–16.5, cf. C. Mallan, *op. cit.*, s. 629–630, który zwraca uwagę, że terminologię tę mógł Ksyfilinos zaczerpnąć od Plutarcha.

³⁷ Xiphilinos, *Epit.*, 21.13–16 = Dion, *Hist. rom.*, 42.3.4; na temat wizerunku Kleopatry w *Epitome* vide: K. Juntunen, *The Image*, s. 132–138.

bowiem rzeczą jest sprowadzić karę za czyny przekłętę, a szybszą za pomocą opowiadania historycznego, i stosowną do tych właśnie czynów”³⁸.

Widać więc, że Ksyfilinosowi przy konstruowaniu narracji *Epitome* towarzyszył jasny plan w odniesieniu do struktury wewnętrznej rozdziału o Pompejuszu oraz wydzwiku i znaczenia poszczególnych części rozdziału. Pierwsza poświęcona jest sukcesom Pompejusza, z których nie wyciągnął osobistych korzyści, gdyż ostatecznie odrzucił możliwość objęcia władzy cesarskiej. Druga dotyczy narastającej rywalizacji Pompejusza i Cezara, w rezultacie której doszło do wybuchu wojny domowej. Trzecia poświęcona jest tragedii bratobójczej wojny oraz haniebnemu jej rezultatowi – śmierci Pompejusza.

ZAŁOŻENIA I METODY SELEKCJI MATERIAŁU

Zastosowanie tematycznej struktury w połączeniu z typowo bizantyńskim, biograficznym modelem prowadzenia narracji sprawiło, że Ksyfilinos nie przykładął większej wagi do Dionowej chronologii i tematycznego porządku oryginału. Nie stara się też zachować proporcji w doborze materiału i często pomija całe partie *Historii rzymskiej*, „rozmywając” w ten sposób dystans czasowy pomiędzy wydarzeniami. Stąd też część pierwsza, zajmująca mniej więcej dziewięć stron w opracowaniu Roberta Stephanusa (R. St.), powstała w oparciu o księgę XXXVI i pierwsze dwadzieścia akapitów księgi XXXVII. Druga część zajmuje mniej więcej pięć stron (R. St.) opartych o drugą połowę księgi XXXVII i ksiąg XXXVIII–XL. Ostatnia zaś, zajmująca pięć stron (R. St.), tylko o księgę XLI i pierwsze trzy akapity XLII. Z powyższego wyłania się dysproporcja w ilości materiału dobranego z dostępnych ksiąg *Historii rzymskiej* do poszczególnych części rozdziału o Pompejuszu. Najbardziej selektywny był przy opisie Cezara: do napisania pięciu stron wykorzystał materiał rozszany po aż trzech księgach *Historii rzymskiej*. Najmniej natomiast tam, gdzie bohaterem był Pompejusz: do spisania dziewięciu stron w części drugiej wykorzystał tylko zawartość jednej i mniej niż połowę drugiej księgi. Przyczyna tego zjawiska leży w preferencjach i priorytetach Ksyfilinosa wynikających z jego pisarskich założeń, które wpłynęły nie tylko na obronę przez niego strukturę narracyjną, ale również na selekcję materiału, tj. na to, co włączył, i na to, co pominął w *Epitome*.

Pewne obserwacje dotyczące metody selekcji materiału poczynił Peter Brunt, którego zdaniem Ksyfilinos dobierał wykorzystany w *Epitome* materiał według kryterium „geograficznego” (tj. wydarzenia mające miejsce

³⁸ Xiphilinos, *Epit.*, 21.16–18.

głównie na wschodzie cesarstwa, na obszarach późniejszego cesarstwa bizantyńskiego i krajów z nim sąsiadujących). Do księgi XLIX wykorzystywać miał materiał dotyczący przede wszystkim wschodnich kampanii Pompejusza i Krassusa, pomijając sprawy polityczne, a także wojny na Zachodzie³⁹. Christopher Mallan zwrócił natomiast uwagę, że Ksyfilinos wyraźnie skupia się na perspektywie jednej figury przy opisywaniu różnych wydarzeń, co często prowadziło do usunięcia z nich wielu innych postaci. Podczas gdy Dion w księgach republikańskich był mniej skupiony na jednej postaci (ukazując np. upadek republiki jako rywalizację wielu jednostek o dominację w państwie), Ksyfilinos miał prezentować wyraźny „narrow biographical focus”⁴⁰. Najbardziej interesujący wydają się przy tym dla Ksyfilinosa bohaterowie Plutarchowych *Żywotów*⁴¹. W przypadku Dionowego materiału niebiograficznego Mallan wyróżnia inne kryteria selekcji materiału, jak zainteresowania „antykwaryczne”, czego konsekwencją jest np. zachowanie długich opisów religii i obyczajów żydowskich⁴². Uważa również, że Ksyfilinos przejawiał niewielkie zainteresowanie wojnami i bitwami⁴³, a wyjątek mają stanowić przypadki starć, które wprowadzają pewną ciekawostkę (*novelty*), jako przykład podając nocną bitwę Pompejusza przeciwko Mitridatesowi⁴⁴. Badacze ci uważają więc, że Ksyfilinos w doborze selekcji materiału kierował się albo kryterium geograficznym, opisując wydarzenia, które miały miejsce na interesujących go obszarach świata starożytnego; biograficznym, koncentrując się tylko na niektórych postaciach; i „antykwarycznym”. Nie interesowały go przy tym polityka, bitwy i wojny.

Analiza rozdziału *Epitome* poświęconego Pompejuszowi prowadzi do wniosku, że dla Ksyfilinosa najważniejszym kryterium doboru treści było to, kogo ona dotyczy. Pozostałe wytypowane przez uczonych kryteria są natomiast pozorne, gdyż wynikają tylko z tego pierwszego. Jedyne typ materiału, który Ksyfilinos konsekwentnie włączał do *Epitome* niezależnie od wyraźnych inklinacji biograficznych, dotyczy kwestii etnograficznych. Stąd też w *Epitome* odnajdujemy informacje o Żydach⁴⁵

³⁹ P. Brunt, *op. cit.*, s. 489–491.

⁴⁰ C. Mallan, *op. cit.*, s. 625, 630, 632.

⁴¹ *Ibidem*, s. 631, przyp. 62.

⁴² Xiphilinos, *Epit.*, 7.29–9.25.

⁴³ C. Mallan, *op. cit.*, s. 632 i przyp. 67.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 632; cf. M. Kruse, *op. cit.*, s. 209, o tym, iż Ksyfilinos nie włączył do *Epitome* opisu tej bitwy ze względu na fakt, że odbyła się w nocy, świadczy pominięcie przez niego fragmentu Diona faktycznie zawierającego opis rzeczonyj walki toczonyj w ciemnościach, ograniczając się jedynie do lakonicznej wzmianki, Xiphilinos, *Epit.*, 5.2.

⁴⁵ Xiphilinos, *Epit.*, 7.29–9.24 = Dion, *Hist. rom.*, 37.17–19.

i Partach⁴⁶, jak również o Brytanii, która wydaje się, że szczególnie interesowała Ksyfilinosa, gdyż szczegółowo wypowiada się o niej również w innych częściach *Epitome*. Interesowały go też opisy Diona dotyczące miast będących w posiadaniu Cesarstwa Bizantyńskiego, jak Apolonii⁴⁷ czy Dyrrachium⁴⁸.

Przekaz Ksyfilinosa skupiony jest w rozdziale poświęconym Pompejuszowi na czterech głównych postaciach, przy czym i tak nie są one względem siebie równorzędne, a o ich znaczeniu w narracji świadczy ilość poświęconego im miejsca. Są to kolejno: Pompejusz (19 str. R. St.), Cezar (6 str. R. St.), Krassus (2 str. R. St.) i Lukullus (2 str. R. St.). Pompejusz i Cezar dzielą również miejsce w ostatniej części rozdziału (ok. 5,5 str. R. St.). Inne postacie, jak Katon, Cyceron, Metellus i Ptolemeusz, pełnią rolę drugoplanową, powiązaną z jedną z tych czterech postaci. Należy przy tym zauważyć, że również postacie Lukullusa i Krassusa, a także do pewnego stopnia Cezara (część druga) nie funkcjonują jako główni protagoniści, gdyż przekaz ich dotyczący służy jako wprowadzenie do wątków pierwszoplanowych, czyli do kampanii Pompejusza na Wschodzie (Lukullus) i do wojny domowej (Cezar i Krassus). Proporcje i waga poszczególnych postaci dla narracji Ksyfilinosa odnajdują odzwierciedlenie w doborze materiału i to właśnie one decydują o tym, co włączył do *Epitome*, a czego nie. Dobrym tego przykładem jest porównanie opisu kampanii Lukullusa, Krassusa i Cezara oraz wschodniej Pompejusza. Pokazuje ono również, że Ksyfilinos wcale nie przejawia braku zainteresowania materiałem militarnym, wręcz przeciwnie.

Przekaz dotyczący kampanii Lukullusa jest w *Epitome* bardzo zdawkowy. Ksyfilinos lakonicznie donosi o zdobyciu Tigranocerty, nie opisując oblężenia ani dokładnych okoliczności zajęcia miasta⁴⁹. Jeszcze bardziej zdawkowy jest w przypadku Nisibis, ograniczając się jedynie do stwierdzenia, że zostało zdobyte przez Rzymian⁵⁰. Całkowicie pomija natomiast informacje o działaniach władców wschodnich, jak w przypadku przekazu Diona dotyczącego przyłączenia się do koalicji antyrzymskiej Arsakesa partyjskiego⁵¹ czy donoszącego o motywacjach, którymi się kierował⁵². Nie odnajdziemy też w *Epitome* śladu po opisie dalszych działań

⁴⁶ Xiphilinos, *Epit.*, 14.32–15.10 = Dion, *Hist. rom.*, 40.14.2–3.

⁴⁷ Xiphilinos, *Epit.*, 17.12.22 = Dion, *Hist. rom.*, 41.45.1–2.

⁴⁸ Xiphilinos, *Epit.*, 18.20–26 = Dion, *Hist. rom.*, 41.49.2–3, w przypadku Dyrrachium zachował część opisu Diona.

⁴⁹ Xiphilinos, *Epit.*, 2.15–17.

⁵⁰ *Ibidem*, 2.22–23, jako że pozbawił w ten sposób tę informację szerszego kontekstu, epitomator dodaje, iż miasto należało uprzednio do Tigranesa; cf. Dion, *Hist. rom.*, 36.6–7.

⁵¹ Dion, *Hist. rom.*, 36.1.

⁵² *Ibidem*, 36.3.

Lukullusa⁵³. Podobne tendencje możemy zaobserwować w przypadku kampanii Krassusa. Ksyfilinos parafrazuje część złowróżbnych znaków przepowiadających klęskę Rzymian⁵⁴, a nawet mowę Krassusa do żołnierzy⁵⁵, informacje etnograficzne dotyczące Partów i zamieszkałych przez nich obszarów⁵⁶ oraz anegdotę na temat losu Krassusa⁵⁷. Nic natomiast nie pisze o przebiegu samej bitwy, której Dion poświęcił stosunkowo wiele miejsca⁵⁸.

Według tych samych kryteriów, jak w przypadku Lukullusa i Krassusa, Ksyfilinos podszedł do narracji dotyczącej Cezara. Chociaż poświęcona mu druga część rozdziału niewiele ustępuje objętością dotyczącemu Pompejusza, to jednak opisy wojny galijskiej i dwóch wypraw na Brytanię są bardzo krótkie i lakoniczne. O Galii wypowiada się w zasadzie tylko jako o pokazie zdolności Cezara oraz przyczynie zdobycia przez niego sławy⁵⁹. Ustęp Diona opisujący różnice między wojskiem rzymskim a armią Germanów dowodzoną przez Ariowista włączył do *Epitome* raczej jako materiał o charakterze anegdotycznym⁶⁰. W podobny sposób podszedł do Dionowego materiału dotyczącego kampanii Cezara w Brytanii, włączając jedynie zdawkowe informacje na temat pierwszej i drugiej wyprawy⁶¹. Podobnie jak w przypadku informacji etnograficznych o Partach, włączył

⁵³ *Ibidem*, 36.8–15.

⁵⁴ Xiphilinos, *Epit.*, 14.13–16 = Dion, *Hist. rom.*, 40.17.3.

⁵⁵ Xiphilinos, *Epit.*, 14.27–32 = Dion, *Hist. rom.*, 40.19.1–2, istotny jest przy tym fakt, że nie sparafrazował jedynie treści mowy, lecz przedstawił również słowa Krassusa w formie pierwszoosobowej, co jest pierwszym tego typu przypadkiem w *Epitome*.

⁵⁶ Xiphilinos, *Epit.*, 14.32–15.11 = Dion, *Hist. rom.*, 40.14.2–15.2.

⁵⁷ Xiphilinos, *Epit.*, 15.18–22 = Dion, *Hist. rom.*, 40.27.3.

⁵⁸ Dion, *Hist. rom.*, 42.22–26, autor *Epitome* natomiast ogranicza się jedynie do lakonicznej wzmianki, że Krassus i jego syn zginęli, a prawie cała armia rzymska została zniszczona, Xiphilinos, *Epit.*, 15.16–17; co ciekawe, opiera tę informację o ustęp *Historii rzymskiej*, który przedstawia jedynie okoliczności, w jakich zginął syn triumwira, Dion, *Hist. rom.*, 40.21.2–3.

⁵⁹ Xiphilinos, *Epit.*, 11.24–25: „Otrzymałszy zarząd nad Galią na pięć lat, Cezar dokonał tam wielkich czynów”; trudno powiedzieć, w oparciu o które fragmenty *Historii rzymskiej* Ksyfilinos sporządził to zdanie. Najbliższe temu ustępowi do: Dion, *Hist. rom.*, 38.31.1, lecz informację o pięcioletnim okresie namiestnictwa Cezara Ksyfilinos mógł zaczerpnąć z ustępu 38.8.5, gdzie Dion przedstawił przyznanie mu namiestnictwa, czy też z 38.41.4, gdzie sam Cezar wspomina o tym w swej przemowie.

⁶⁰ Xiphilinos, *Epit.*, 11.26–30 = Dion, *Hist. rom.*, 38.47.5.

⁶¹ Na temat pierwszej wyprawy ma do powiedzenia tylko tyle, że Cezar przepłynął na wyspę, lecz wkrótce musiał się wycofać z powodu buntów w Galii, zabierając ze sobą jednak zakładników, Xiphilinos, *Epit.*, 14.5–6 = Dion, *Hist. rom.*, 39.52.3. O drugiej wyprawie wypowiada się jeszcze bardziej lakonicznie, odnotowując jedynie sam fakt jej odbycia, Xiphilinos, *Epit.*, 14.5–6 = Dion, *Hist. rom.*, 40.3.2.

do *Epitome* stylem zbliżony do nich ustęp dotyczący Brytanii, kopiując Diona niemal w niezmienionej formie⁶². Wydaje się, że poważne cięcia dokonane w przekazie dotyczącym Cezara wynikały z chęci zachowania przez Ksyfilinosa właściwych jego zdaniem proporcji narracji. Część ta powstała w oparciu o znacznie większy objętościowo przekaz Diona obejmujący dwie i pół księgi *Historii rzymskiej* (połowa XXXVII oraz całe XXXVIII i XL). Zatem gdyby chciał pokazać losy Cezara w sposób tak dokładny jak Pompejusza, to objętościowo przerosłoby to ilość miejsca poświęconą Pompejuszowi. Celem Ksyfilinosa w części poświęconej Cezarowi było zatem jedynie zarysowanie osiągnięć wodza, co miało za zadanie przedstawić kontekst i przyczyny jego rywalizacji i ostatecznego starcia z Pompejuszem. Pomimo dużej skrótowości część ta i tak zajęła sześć stron *Epitome*. Nie opisał więc wojny galijskiej dlatego, że Dion zamieścił ją (opierając się na kryterium chronologicznym) w tych partiach *Historii rzymskiej*, w których głównym bohaterem wydarzeń był dla Ksyfilinosa Pompejusz, a nie Cezar. Przyczyną pominięcia tego passusu nie był więc brak zainteresowania Ksyfilinosa zmaganiem wojennymi. Dowodzi tego fakt, iż mając do czynienia z materiałem militarnym, który dotyczy bezpośrednio Pompejusza, Ksyfilinos przyjmuje całkiem odmienną postawę, tj. zachowuje częściowo opisy bitew, jak w przypadku nocnej bitwy Pompejusza z Mitridatesem⁶³, czy też oblężenia Jerozolimy⁶⁴. Natomiast

⁶² Xiphilinos, *Epit.*, 13.10–26 = Dion, *Hist. rom.*, 39.50.

⁶³ Epitomator pominął opis przygotowań Pompejusza, który zawarty został w akapitach 36.45–47. Przekaz rozpoczyna od zdania: „Zaś Pompejusz wymaszerował do Azji i zwyciężył Mitridatesa w nocnej bitwie”, Xiphilinos, *Epit.*, 5.1–2. Sformułowanie *ó δ' οὖν* służy tutaj jako wprowadzenie do nowego tematu po odejściu od kwestii związanych z Cyncerem, zastępując tym samym wspomniane akapity 36.45–47. Należy też zauważyć, iż inaczej niż Dion, Ksyfilinos na wstępie określa, jaki był wynik bitwy, wyprzedzając w ten sposób opis wypadków przedstawionych przez Diona. Dalej stwierdza, że Pompejusz: „zaatakował Mitridatesa, który miał w zwyczaju unikać walki, w czasie bezksiężycowej nocy, w dolinie znajdującej się pomiędzy wzgórzami, gdzie przemieścił wojsko na wzgórze”, Xiphilinos, *Epit.*, 5.3–6. Ten lakoniczny opis powstał w oparciu o fragmenty akapitu 36.48.3–4, gdzie Dion znacznie dokładniej przedstawił okoliczności, w jakich doszło do bitwy. Jeśli chodzi o jej przebieg, to Ksyfilinos zachował oryginalny tekst Diona w niemal niezmienionej formie. Stąd też przedstawił sposób, w jaki wojska obu armii zagrzewały się do walki (Xiphilinos, *Epit.*, 5.6–13 = Dion, *Hist. rom.*, 36.49.1–2), pominął opis pierwszego ataku Rzymian, zachował natarcie Rzymian i załamanie się pontyjskiego centrum (Xiphilinos, *Epit.*, 5.14–20 = Dion, *Hist. rom.*, 36.49.5–6), ale nie uwzględnił opisu walk w ciemnościach i ucieczki żołnierzy oraz samego Mitridatesa.

⁶⁴ Ksyfilinos opisał oblężenie Jerozolimy i okoliczności, w jakich ją zdobyto, lecz pominięcie niektórych partii tekstu wypaczyło narrację Diona. Autor *Historii rzymskiej* na początku akapitu 37.16 stwierdza, iż Pompejusz łatwo zajął całą Jerozolimę z wyjątkiem obszaru świątynnego. Ksyfilinos pominął tę informację i przeszedł od razu do opisu

w przypadku przeciwników Pompejusza jest bardziej zdawkowy, jak przy passusie dotyczącym ucieczki Mitridatesa przez Kolchidę do Pontu⁶⁵ lub przy opisie konfliktów między królami Partii i Armenii⁶⁶.

Wskazane tendencje można również zaobserwować przy sposobie, w jaki Ksyfilinos dobrał materiał militarny do ostatniej części, poświęconej wojnie domowej. Zawarł bardzo obszerny opis bitwy pod Farsalos, który, zajmując ponad dwie strony *Epitome* (R. St.), jest jednym z najdokładniej opisanych epizodów *Historii rzymskiej* w *Epitome*⁶⁷. Natomiast w pozostałych wypadkach postępuje bardzo selektywnie. Nie pomija jednak żadnego z kolejnych etapów konfliktu, starając się zachować go takim, jakim przedstawił go Dion, lecz w skróconej formie. Dzieje się tak, gdyż jest to punkt kulminacyjny narracji Ksyfilinosa, w którym kończy się historia bohatera pierwszego rozdziału *Epitome*, Pompejusza, i zaczyna się drugiego, Cezara. Jeśli zatem sprawy wojskowe znajdują się w centrum wydarzeń związanych z głównym bohaterem narracji, Ksyfilinos poświęca im wiele miejsca, a nawet kopiuje bądź parafrazuje opisy istotnych bitew. Wyjaśnia to też, dlaczego w *Epitome* nie znalazły się epizody z wojny domowej, w których brały udział inne osoby, jak oblężenie Massalii przez Brutusa czy walk stronników obu wodzów w Dalmacji, na Sycylii i w Afryce⁶⁸. Choć narracja dotycząca wojny domowej jest skrócona, to jednak tworzy spójną sekwencję wydarzeń, poczynając od zdawkowych, lecz klarownych opisów przemieszczania się obu dowódców, aż po dokładniejsze opisy bitew pod Dyrrachium, a przede wszystkim pod Farsalos. Ksyfilinos potrafi pominąć wiele detali zarówno na temat wojen

oblężenia niezdobytego obszaru, lecz nie dowiemy się z jego wersji, iż wówczas już tylko obszar świątynny pozostał niezdoyty i z tego powodu znajdował się w oblężeniu. Wierne natomiast opisał okoliczności, z powodu których Rzymianie z łatwością zajęli świątynię, szturmując ją w „dniu Saturna”, tj. w dniu szabatu, Xiphilinos, *Epit.*, 7.20–28 = Dion, *Hist. rom.*, 16.1–5.

⁶⁵ Xiphilinos, *Epit.*, 5.20–24 = Dion, *Hist. rom.*, 36.50.2, epitomator wzmiankuje jedynie, że Mitridates zbiegł do rządzonego przez swego syna Królestwa Bosporańskiego przez Kolchidę i Majotis.

⁶⁶ Xiphilinos, *Epit.*, 6.20–26 = Dion, *Hist. rom.*, 37.7.1–3.

⁶⁷ Xiphilinos, *Epit.*, 19.24–20.17, epitomator zignorował jedynie początek i koniec akapitu. W pierwszym przypadku pominięty materiał dotyczy rodzajów walczących wojsk, cf. Dion, *Hist. rom.*, 41.60.1; bardziej wymowne w kontekście wcześniejszych ustępów *Epitome* jest pominięcie końcówki akapitu. We fragmencie tym Dion konstatuje, że krzyki wydawane przez ranionych żołnierzy wywoływały zamęt w obu armiach z powodu przemieszania się wielu różnych narodowości i języków, cf. Dion, *Hist. rom.*, 41.60.6.

⁶⁸ Zajęcie Dalmacji przez Pompejusza: Dion, *Hist. rom.*, 41.40; Sycylii przez Cezara: Dion, *Hist. rom.*, 41.41; zwycięstwo stronnika Pompejusza, Juby, w Afryce: Dion, *Hist. rom.*, 41.42–43.

wewnętrznych, jak i zewnętrznych, ale jednocześnie, w innych miejscach, przedstawić wierne oryginałowi opisy zmagających militarnych, które niekiedy zawierają jakąś interesującą go ciekawostkę, jak wspomniane Farsalos. Nie czyni tego również przez wzgląd na kryterium geograficzne. Kryterium doboru treści jest bowiem to, kogo ona dotyczy i jaką rolę pełni ta osoba w jego narracji. W ten sposób wyjaśnić można lakoniczne opisy kampanii Cezara w Galii. Ich skrótość wynika z faktu, że nie Cezar był głównym bohaterem narracji Ksyfilinosa w tej części *Epitome*, lecz Pompejusz. Ze względu na tendencję Ksyfilinosa do niepowracania do wcześniejszych wydarzeń, nie uzupełnia on tej luki w rozdziale poświęconym Cezarowi, pozbawiając tym sposobem czytelnika okazji do zapoznania się z dokonaniem rzymskiego wodza w Galii, Germanii i Brytanii.

Drugim typem materiału, który w opinii badaczy nieszczerze interesował Ksyfilinosa, były kwestie związane polityką. Choć passusy tego typu pojawiają się okazjonalnie w *Epitome*, przyczyny ich zawarcia odmienne są od założeń, którymi kierował się Dion. Ksyfilinos mówi bowiem o sprawach, które można zakwalifikować do tej kategorii tylko w sytuacjach, gdy dotyczą one głównego protagonisty narracji albo są przyczyną wydarzeń, które w *Epitome* chciał zawrzeć. Wydaje się więc, że właśnie z tego powodu w *Epitome* znalazły się opisy dwóch zdarzeń: sposobu, w jaki Pompejuszowi przyznano dowództwo w wojnie przeciwko piratom⁶⁹, oraz wpływów, jakie Cezar zdobył w Rzymie – Ksyfilinos wzmiankuje jego ustawę agrarną z 59 r. przed Chrystusem oraz konflikty z Katonem i Cynceronem⁷⁰. Sposób, w jaki parafrazuje przekaz Diona dotyczący ustawy agrarnej Cezara, sugeruje, że główną przyczyną jej zawarcia była chęć ukazania okoliczności, w jakich Cezar osiągał sukcesy i zwiększał swoje wpływy, a tym samym dłużej rzucił wyzwanie Pompejuszowi. Jest to funkcja analogiczna do tej, jaką pełnią zdawkowe wzmianki o zwycięstwach Cezara nad Galami czy Brytami. Natomiast typowo administracyjne lub techniczne aspekty polityki nie interesowały Ksyfilinosa w ogóle. Stąd też parafrazując ustęp dotyczący ustawy agrarnej Cezara, nie precyzuje, czego tak naprawdę dotyczyła ta sprawa, co mógł osiągnąć, chociażby stosując termin Diona: γνώμην τινὰ περὶ τῆς χώρας⁷¹. Zamiast tego używa nacechowanego negatywnie wyrażenia „prawo właściwe demagogom” (νόμους δημοκοπικῶς)⁷². Bardziej interesowała go więc ocena cynicznego charakteru przedstawionej

⁶⁹ Xiphilinos, *Epit.*, 3.17–21.

⁷⁰ *Ibidem*, 10.32–11.20.

⁷¹ Dion, *Hist. rom.*, 38.1.2.

⁷² Xiphilinos, *Epit.*, 10.32.

przez Diona polityki Cezara, ale przede wszystkim cel, jaki jego zdaniem przyświecał Cezarowi. W opinii Ksyfilinosa Cezar chciał zwiększyć swoją władzę poprzez zdominowanie senatu: „będąc konsulem po zarządzie nad Luzytanią i wprowadziwszy prawa właściwe demagogom, we wszystkich pozostałych za pomocą sprytu i siły perswazji wywołał przerażenie i wymusił milczenie. Katon zaś jako jedyny mu się sprzeciwił”⁷³. Bizantyńskiego dziejopisa nie zajmowały więc wydarzenia polityczne *sensu stricto* i ich znaczenie dla Rzymu i jego ustroju, lecz raczej dynamizm konfliktów między bohaterami narracji oraz ich wpływ na dalsze losy głównego protagonisty. Jednoznacznie stosunek autora *Epitome* do tego typu materiału pokazuje też apologia pominięcia epizodu dotyczącego sprzysiężenia Katyliny: „Wiele opowiedzianych wydarzeń pominięto, gdyż są zbyt oddalone i obce w stosunku do obecnych czasów. Poza tym nie ma w tym temacie nic nowego do wysłuchania, czy też pożytecznego do zapisania”⁷⁴. Dowodzi to, że Ksyfilinos wprawdzie postrzegał znaczenie tego wydarzenia oraz fakt, że mogło być ono znane czytelnikom *Epitome*, lecz zamieszczenie go kolidowało z założeniami obranymi przez epitomatora.

Treść *Epitome* wskazuje też, że niuanse polityki rzymskiej nie tylko były dla Ksyfilinosa mało istotne, lecz czasami również mało zrozumiałe. Gubił się w zawiłościach proceduralnych i walkach stronnictw politycznych. Dowodem tego faktu jest przekaz dotyczący przyznania Pompejuszowi specjalnych pełnomocnictw do walki z piratami na Morzu Śródziemnym. Autor *Epitome* stwierdza, iż Pompejusza ustanowiono „decyzją senatu” (γνώμην τῆς συγκλήτου) najwyższym dowódcą na okres trzech lat. Teza ta stanowi jednak znaczne uproszczenie przekazu Diona. Historyk opisał całą procedurę prowadzącą do nominacji, z której wynika, że to lud rzymski dokonał wyboru Pompejusza z inicjatywy trybuna Aulusa Gabiniusza poprzez tzw. *lex Gabinia*, co ostatecznie ratyfikował również senat. O tym, że Ksyfilinos sądził, iż to senat uchwalił dowództwo Pompejuszowi, świadczą błędy powstałe w dalszej części narracji. Dion informuje, że senat był niechętny powierzaniu tak wielkiej władzy jednemu człowiekowi. Gabiniusz nieomal nie został zamordowany w siedzibie senatu, a lud na wieść o niechęci kurii napadł na obradujących senatorów, którym udało się jednak zbiec⁷⁵. Natomiast z przekazu Ksyfilinosa wynika rzecz całkowicie odwrotna: to senat chętnie obrał Pompejusza dowódcą, a lud rzymskich niechętny tej decyzji okazał swoje

⁷³ *Ibidem*, 10.32–11.2.

⁷⁴ *Ibidem*, 10.16–19.

⁷⁵ Dion, *Hist. rom.*, 36.24.2.

niezadowolenie⁷⁶. Bizantyński historyk pominął zresztą długą przemowę Pompejusza, w której ów pokazowo odrzucił proponowane mu stanowisko, a także tę autorstwa Gabiniusza, który starał się „przekonać” Pompejusza, aby jednak je przyjął⁷⁷.

Ważnym kryterium przy pomijaniu tego typu materiału był również fakt, iż udział w nim brały postacie nieistotne dla Ksyfilinosa. Podczas gdy u Diona pełniły często znaczącą rolę w opisywanych wydarzeniach, *Epitome* nie pozostawia po nich śladu nawet w sytuacjach, gdy Ksyfilinos donosi o wydarzeniach, w których postacie te uczestniczyły⁷⁸. Powyższą obserwację potwierdza zresztą sam Ksyfilinos przy okazji wyjaśnienia, dlaczego pominął opisy walk toczonych przez stronników Cezara i Pompejusza w czasie wojny domowej. Postacie te w opinii epitomatora miały pozostawać w cieniu głównych protagonistów narracji, a ich dokonania bezpośrednio dotyczyły dwóch wodzów: „W owych czasach liczni szlachetni i potężni mężowie dokonali i uczestniczyli w wielu czynach. Jednakże prawie wszystkie dotyczyły Cezara bądź Pompejusza z powodu ich mocy i potęgi. Dlatego też *Epitome* jedynie ich wzmiankuje”⁷⁹. Trudno o bardziej jednoznaczną wypowiedź Ksyfilinosa, jasno pokazującą założenia przyświecające mu przy dokonywaniu selekcji Dionowego materiału.

KSYFILINOS JAKO KOPISTA: TECHNIKI SKRACANIA MATERIAŁU

Nazwa *Epitome* informuje czytelników, że Ksyfilinos chciał napisać skróconą wersję *Historii rzymskiej* Kasjusza Diona. Biorąc pod uwagę objętość spisanego w osiemdziesięciu księgach dzieła rzymskiego historyka, wersja bizantyńskiego epitomatora miała być tym samym bardziej poręczną i przystępną dla czytelników wersją oryginału. Toteż po obraniu odpowiedniej struktury narracyjnej oraz przyjęciu na jej podstawie właściwej metody selekcji materiału kolejnym celem Ksyfilinosa było odpowiednie opracowanie tej części przekazu Diona, którą postanowił do *Epitome* włączyć, co czyni poprzez kopiowanie w całości, streszczanie,

⁷⁶ Xiphilinos, *Epit.*, 3.17–21.

⁷⁷ Dion, *Hist. rom.*, 36.25–30.

⁷⁸ Wspomniany Aulus Gabinius i *lex Gabinia*: Dion, *Hist. rom.*, 36.23.4, cf. Xiphilinos, *Epit.*, 3.17–21; Maniliusz, Publiusz Paetus i Korneliusz Sulla: Dion, *Hist. rom.*, 36.43–44, cf. Xiphilinos, *Epit.*, 4.22–32; Metellus Celer i Lucjusz Flakkus w czasie kampanii Pompejusza na wschodzie: Dion, *Hist. rom.*, 36.54.2–3, cf. Xiphilinos, *Epit.*, 6.11–12; Fawoniusz i zamordowanie posłów aleksandryjskich: Dion, *Hist. rom.*, 39.14.1, cf. Xiphilinos, *Epit.*, 12.14–18 i wielu innych.

⁷⁹ Xiphilinos, *Epit.*, 16.19–24.

skracanie lub parafrazowanie oryginału. W tej pierwszej materii Ksyfilinos w większości przypadków wydaje się kompetentnie przepisywać tekst *Historii rzymskiej*, jednak zdarzają mu się okazjonalne błędy. Myli np. Dionową Βεργικῆς z Κελτικῆς⁸⁰. Zmianę tę można też interpretować jako świadomy zabieg, stanowiący uogólnienie przekazu autora *Historii rzymskiej*. Z podobnych pobudek uprościł informację o zajęciu przez Partów Mezopotamii (Μεσοποταμίαν), którą zamienił na Azję (Ἀσίαν)⁸¹. Pomyłki zdarzają się również w przypadku błędnego odczytu imion. Stąd też np. trudno zrozumieć, dlaczego Ksyfilinos nazywa partyjskiego króla Arsakesa (Ἀρσάκην) Pakorusem (Πακόρω)⁸². Pomylił się również w przypadku Marka Petrejusza (Μάρκος Πετρείος), którego nazywa „Markiem Petroniuszem” (Μάρκος Πετρώνιος)⁸³, oraz Agrykoli (Ἀγρικολάου zamiast Ἀγρικόλου)⁸⁴. Należy mieć przy tym na uwadze ewentualność, że błędy te mogły być wynikiem zmian dokonanych przez kopistów. Niemniej w tych rozdziałach *Epitome*, dla których nie posiadamy oryginalnych ksiąg Diona, błędy te mogłyby się okazać trudne do zidentyfikowania czy skorygowania w przypadku postaci, które nie występują w innych źródłach.

Autorski wkład Ksyfilinosa w narrację *Epitome* najbardziej widoczny jest w sytuacjach, w których dokonuje streszczenia wykorzystanego materiału. Zdaje się czynić to za pomocą modyfikacji składni polegającej na łączeniu kilku zdań w jedno pojedyncze lub złożone. Wówczas w zdaniu głównym pojawia się czasownik w formie osobowej, natomiast inne czynności wyrażane są za pośrednictwem imiesłowów lub rzadziej bezokoliczników⁸⁵. Metoda ta chociaż pozwala Ksyfilinosowi efektywnie skraćć wykorzystany materiał, a także łączyć w jedną całość różne oddzielone od siebie fragmenty, często prowadzi jednak do błędów bądź

⁸⁰ *Ibidem*, 13.14 = Dion, *Hist. rom.*, 39.50.

⁸¹ Xiphilinos, *Epit.*, 15.10 = Dion, *Hist. rom.*, 40.14.3.

⁸² Xiphilinos, *Epit.*, 2.19 = Dion, *Hist. rom.*, 36.3.1. Zdaniem C. Mallana, *op. cit.*, s. 627, mogło być to spowodowane nie tyle pomyłką epitomatora, a błędem w zapisie występującym w kopii *Historii rzymskiej*, z której korzystał.

⁸³ Xiphilinos, *Epit.*, 11.6–7 = Dion, *Hist. rom.*, 38.3.2.

⁸⁴ Xiphilinos, *Epit.*, 13.25 = Dion, *Hist. rom.*, 39.50.4.

⁸⁵ Technika ta widoczna jest we fragmencie opisującym zdobycie Artaksaty przez Pompejusza: Dion, *Hist. rom.*, 36.52.1: „Mimo to Pompejusz przeprawił się przez Arakses i ciągnął pod Artaksatę. Wtedy dopiero Tigranes poddał mu miasto i dobrowolnie poszedł do jego obozu” (ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ Πομπήϊος τὸν τε Ἀράξην διέβη καὶ τοῖς Ἀρταξάτοις ἐπιλησίσασεν, οὕτω δὴ τὴν τε πόλιν αὐτῶ παρῴδωκε, καὶ ἐς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἔθειλοντῆς ἦκεν); cf. Xiphilinos, *Epit.*, 5.29–32: μετὰ δὲ ταῦτα διαβάς τὸν Ἀράξην ποταμὸν τὴν τε πόλιν τὰ Ἀρτάξατα παρέλαβε, δόντος αὐτῶ τοῦ Τιγράνου, καὶ τοῦτον αὐτὸν προσχωρήσαντά οἱ.

przeinaczeń. Z tego powodu niezrozumiały stał się przekaz Ksyfilinosa dotyczący np. zdobycia Tigranocerty przez Lukullusa. Dion stwierdza, że po zajęciu miasta splądrowano wszystko oprócz mienia Cylicyjczyków i uchroniono przed hańbą żony czołowych mieszkańców miasta. Sposób, w jaki Ksyfilinos skrócił ten ustęp, sprawia, że jest on niejednoznaczny. Po zdobyciu Tigranocerty: „innych ograbiono, zaś żony niepoahańbione uratował” (τὰ μὲν ἄλλα διήρπασε, τὰς δὲ γυναῖκας ἀνυβρίστους ἐφύλαξεν)⁸⁶. Nie wiadomo więc ani co, ani kogo ograbiono. Tylko dzięki oryginałowi można właściwie zinterpretować ἄλλα jako „wszystkich” „oprócz” (πλήν) Cylicyjczyków (τῶν ἐκείνοις)⁸⁷. Pominięcie informacji o tych ostatnich sprawiło, że niemożliwe jest właściwe odczytanie tego zdania bez posłkowania się Dionowym oryginałem.

Błędy powstałe przy streszczaniu Diona powstały też przy omówionej już sprawie *lex Gabinia*⁸⁸, a także w opisie ustawy Cezara⁸⁹. Podobny skutek przynoszą zabiegi Ksyfilinosa w passusie opisującym łaskę, jaką okazał pojmanym senatorom i ekwitom po bitwie pod Farsalos. Z przekazu Diona wynika, że zostali straceni wszyscy z wyjątkiem tych, za którymi wstawili się ich przyjaciele stojący po stronie Cezara. Ksyfilinos natomiast stwierdza, że okazał im łaskę, co wynika z faktu zastąpienia wyrażenia: πλήν εἰ τινας οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐξητήσαντο słowami: φιλανθρωπῶπως ἐχρήσατο⁹⁰. Czasami też błędy powstałe w narracji Ksyfilinosa wynikają nie tylko z chęci skracania czy upraszczania, ale z okazjonalnego dodawania informacji, które nie znajdują potwierdzenia w *Historii rzymskiej*. Przykładem tego zjawiska jest opis morderstw popełnionych przez Ptolemeusza XII na posłach wiozących na niego skargę do Rzymu, gdzie Ksyfilinos dodaje od siebie, że król dokonał tego przy użyciu trucizny⁹¹. Sam Dion natomiast w ogóle nie wspomina o truciznie.

Epitomator swój wkład autorski wyraża również na inne sposoby, jak np. za pomocą okazjonalnych interpolacji. Część z nich już została omówiona, toteż warto tylko nadmienić, że służą one do parafrazowania długich partii *Historii rzymskiej*, których Ksyfilinos nie chce bezpośrednio

⁸⁶ Xiphilinos, *Epit.*, 2.16.

⁸⁷ Dion, *Hist. rom.*, 36.2.3–4, Cylicyjczycy wzmiankowani są w zdaniu wcześniejszym.

⁸⁸ Xiphilinos, *Epit.*, 3.17–25, Dion, *Hist. rom.*, 36.24.

⁸⁹ Xiphilinos, *Epit.*, 10.32–11.2.

⁹⁰ Xiphilinos, *Epit.*, 20.23–24 = Dion, *Hist. rom.*, 41.62.2.

⁹¹ Ksyfilinos wydaje się jedynym źródłem greckojęzycznym informującym o otruciu posłów. O sprawie tej wspomina również Strabon, lecz nic nie mówi o truciznie jako narzędziu zbrodni: *Strabonis geographica*, red. A. Meineke, Leipzig 1877, 17.1.11. Informacja ta pojawia się jedynie w źródłach łacińskich, np. u Cyserona, A. Łukaszewicz, *Ptolemy XII and the Romans – an Alexandrian money story*, „The Polish Journal of the Arts and Culture. New Series” 2016, 3, 1, s. 32.

przytaczać, lecz uznaje je za istotne tło bądź przyczynę opisywanych wydarzeń. Jest tak w wypadku spisku Katyliny, opisu przyczyn wyprawy Krassusa na Partów⁹² czy przyczyny wybuchu wojny domowej między Cezarem i Pompejuszem. Czasami Ksyfilinos dokonuje też za pomocą interpolacji oceny wydarzeń opisywanych przez Diona, jak np. sposobu, w jaki Pompejusz obszedł się z pojmanymi piratami⁹³. Podobną konotację ma również opinia na temat możliwości zdobycia przez niego władzy królewskiej lub komentarz do kary, jaka zdaniem Diona spadła na Egipcjan za zamordowanie Pompejusza.

Inną formą ingerencji w treść oryginału jest zastępowanie Dionowego słownictwa, jak np. θρίαμβος zamiast ἐπινίκιος na określenie triumfu. Warto zaznaczyć, że pierwszy termin w ogóle nie jest obecny u Diona⁹⁴. Z kolei przy opisie triumfu, jaki odniósł Pompejusz, Ksyfilinos zastępuje termin ἐπινίκια wyrażeniem ἐπινικίω πομπεία, które stanowi grę słów z imieniem Pompejusz⁹⁵. Zastępuje też pojęcia Diona takimi, które leksykalnie zdają się być bliższe słownictwu współczesnemu Ksyfilinosowi, jak w wypadku zastosowania bardziej współczesnego mu terminu σύγκλητος na określenie senatu⁹⁶, który często zastępuje obecne w *Historii rzymskiej* pojęcie γερουσία.

Ksyfilinos stosuje w *Epitome* również specjalne wyrażenia, które mają za zadanie zaprowadzić tematyczny porządek w jego narracji, czy to łącząc dwie odrębne w oryginale części, czy to wprowadzając nowy wątek, jak np. w przekazie dotyczącym konfliktu Tigranesa z Fraatesem. Ksyfilinos pominał niemal całkowicie opis tego konfliktu, ograniczając się jedynie do wspomnienia o poselstwach, które kierowali do siebie Pompejusz i Fraates. W związku z tym, chcąc nadać sens swej skróconej wersji, Ksyfilinos dodał, że Tigranes „wówczas wojował z Partami” (ὕπὸ τῶν Πάρθων πολεμουμένων)⁹⁷.

Epitomator stosuje również takie wyrażenia, które mają łączyć ze sobą dwa odrębne i niepowiązane u Diona wątki oraz nadać im pozór spójności. W ten sposób niweluje poczucie selektywności narracji i łączy

⁹² Xiphilinos, *Epit.*, 14.7–13.

⁹³ *Ibidem*, 4.22, pochwała łaskawą politykę Pompejusza.

⁹⁴ *Ibidem*, 1.12–20, z kolei w literaturze bizantyńskiej obecny jest chociażby w *Suid. lex.*, © 494; *Kontynuacji Teofanesa: Theophanis Continuati liber V. Vita Basilii imperatoris*, red. I. Ševčenko, Boston–Berlin 2011, 166.12, [dalej: Teofanes Cont., *Vita Basilii*] czy, bardziej współcześnie Ksyfilinosowi, u Psellosa: *Orationes panegyrycae*, red. G.T. Dennis, Stuttgart–Leipzig 1994, 4.305; *Theologica*, red. P. Gautier, Leipzig 1989, 96.120.

⁹⁵ Xiphilinos, *Epit.*, 10.2–5.

⁹⁶ Vide: *Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 3, red. A.P. Kazhdan, Oxford 1991, s. 1868–1869.

⁹⁷ Xiphilinos, *Epit.*, 6.20–21.

ze sobą niepowiązane w rzeczywistości wydarzenia, przeinaczając jednak w konsekwencji przekaz Diona. Dobrym przykładem tego zabiegu jest *passus* dotyczący Cyncerona i sprawy *lex Manilia*, w którym Ksyfilinos czyni to za pomocą wyrażenia διὰ τοῦτο. Dion najpierw ogólnie stwierdza, że Cynceron lawirował między pozycjami popularów i optymatów, co przedstawia również Ksyfilinos⁹⁸. Dalej autor *Historii rzymskiej* wyjaśnia, że Cynceron chciał przeszkodzić Maniliuszowi w opóźnieniu procesu wytoczonego mu przez senat, lecz ostatecznie stanął w jego obronie pod naciskiem tłumu (o tym Ksyfilinos już nie wspomina⁹⁹). Z powodu tej zmiany stron Dion informuje, że Cynceron zszargał sobie opinię u optymatów i nazywany był „zbiegiem”¹⁰⁰. Ksyfilinos zachował informację o przezwisku, lecz pomijając całkowicie wątek Maniliusza (jego proces oraz przejście Cyncerona na stronę optymatów) i zastępując go niewiele mówiącym διὰ τοῦτο, sprawił, że w jego przekazie przyczyną krytyki Cyncerona nie była konkretna, opisana przez Diona sprawa, lecz bliżej nieokreślone i ogólne lawirowanie między stronnictwami¹⁰¹.

Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku zastąpienia partykuły δὲ odmienną od niej μὲν γὰρ w zdaniu wydobytym z fragmentu dotyczącego kampanii Cezara przeciwko Ariowistowi¹⁰², a dotyczącego zalet wojsk rzymskich i germańskich. Ksyfilinos wykorzystał ten ustęp wraz ze zmienioną partykułą jako uzasadnienie dla swojej ogólnikowej wypowiedzi na temat sławy zdobytej przez Cezara w Galii (Dion, *Hist. rzym.* 38.31.1). Łączy tym samym dwa niepowiązane ze sobą wydarzenia, które dzieli szesnaście niewykorzystanych przez epitomatora akapitów. Stwarza to dość kuriozalną sytuację, gdyż Ksyfilinos najpierw pisze o Galii:

Καίσαρα δὲ πενταετη τῆς Γαλατίας ἀρχὴν εἰληχότα μέγαν ἦσαν αἱ τῆδε πράξεις¹⁰³.

Cezar zaś otrzymawszy Galie w zarząd na pięć lat, dokonał tam wielu wspaniałych czynów.

By następnie wykazać, że było to godne chwały ze względu na bitność zamieszkujących ją barbarzyńców. Opisuje jednak nie Galów, lecz Germanów Ariowista:

⁹⁸ Dion, *Hist. rom.*, 36.43–44; Xiphilinos, *Epit.*, 4.26–31.

⁹⁹ Dion, *Hist. rom.*, 36.44.1–2.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 36.44.2.

¹⁰¹ Xiphilinos, *Epit.*, 4.32.

¹⁰² Dion, *Hist. rom.*, 38.47.5.

¹⁰³ Xiphilinos, *Epit.*, 11.25.

προεῖχον μὲν γὰρ οἱ βάρβαροι τῷ τε πλήθει καὶ τοῖς μεγέθεσιν, οἱ δὲ δὴ Ῥωμαῖοι τῆ τε ἐμπειρίᾳ καὶ ταῖς ὀπλίσεσσι· καὶ πῶς καὶ πρὸς τὸν θυμὸν τῶν Κελτῶν, τὴν τε ἄκριτον καὶ προπετῆ αὐτῶν ὄρμην, ἀντίρροπον τὸ τοῦ Καίσαρος φρόνημα εὐρίσκετο¹⁰⁴.

Bowiem barbarzyńcy górowali liczbą i ogromnym wzrostem, Rzymianie doświadczeniem i uzbrojeniem. Ponadto uważano, że roztropność Cezara stanowi przeciwwagę dla brawury Germanów, ich ślepej i zapędnej porywczosci¹⁰⁵.

Zatem gdyby nie zachowanie się Dionowego oryginału, nie byłoby możliwości stwierdzenia, że opis ten dotyczy wojsk Ariowista oraz że Ksyfilinos pomieszał ze sobą kompletnie odrębne wydarzenia, zacierając różnice między nimi¹⁰⁶.

Powyższe przykłady dowodzą, że Ksyfilinos dokonał wielu zmian w oryginalnym przekazie Diona zarówno na poziomie zwykłego kopiowania, jak i streszczania. Z pewnością nie można o nim powiedzieć, że był tylko zwykłym kopistą, któremu nie towarzyszył żaden plan ani założenia pisarskie. Jeszcze raz należy podkreślić, że zmiany dokonane względem Dionowego oryginału podyktowane były obroną przez bizantyńskiego historyka strukturą narracyjną skupioną na postaci Pompejusza jako protagonisty pierwszej sekcji *Epitome*. W tym sensie nie był historykiem nadzwyczajnym czy wyróżniającym się na tle innych dziejopisów swojego czasu, gdyż podobne tendencje zaobserwować można u innych autorów bizantyńskich. Unikatowość Ksyfilinosa wyraża się natomiast w przyjętej przez niego koncepcji dokonania streszczenia jednego, konkretnego źródła do zamierzonych dziejów starożytnego Rzymu, która nie powtarza się w przypadku żadnej innej pracy z tego okresu. Ów fakt powiązany jest bezpośrednio z przyczynami i okolicznościami powstania *Epitome*, stanowiącego produkt intelektualnego i kulturalnego klimatu epoki, której Ksyfilinos był typowym przedstawicielem. Drugim istotnym aspektem i niejako konsekwencją powziętego założenia jest również to, że żaden z dotychczasowych bizantyńskich historyków nie poświęcił tak wiele miejsca republikańskiej historii Rzymu.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 11.26–29, z wyjątkiem początkowej partykuły μὲν γὰρ Ksyfilinos skopiował ustęp Diona bez żadnych zmian, cf. Dion, *Hist. rom.*, 38.47.5.

¹⁰⁵ Tłum. za: W. Madyda, *op. cit.*, s. 264.

¹⁰⁶ Jedyną wskazówką mogłyby być fakt, że Ksyfilinos używa, idąc za Dionem, określenia Κελτοί, którym autor *Historii rzymskiej* nazywa Germanów; szerzej na ten temat vide: R. Steinacher, *Rome and its Created Northerners*, w: *Interrogating the 'Germanic': A Category and its Use in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, red. M. Friedrich, J.M. Harland, De Gruyter 2020, s. 44–45 i przyp. 41.

KONTEKST POWSTANIA EPITOME

Ksyfilinos dedykował swe dzieło cesarzowi Michałowi VII Doukasowi. Dowiadujemy się o tym ze skierowanej do niego dedykacji, która jednocześnie pozwala w przybliżeniu datować publikację *Epitome* na okres między 1064 i 1075 r.¹⁰⁷ Stanowi ona również swego rodzaju deklarację programową wtrąconą w środek¹⁰⁸ narracji Diona dotyczącej rządów Oktawiana Augusta:

Zrelacjonuję wszystko w takim stopniu, w jakim jest to konieczne, a w szczególności od tego momentu, gdyż nasze życie i *politeuma* znacznie zależne są od pamięci o tych wydarzeniach. Nie mówię tego jako Dion z Prusy (sic)¹⁰⁹, który działał za panowania cesarzy Sewera i Aleksandra, lecz jako Jan Ksyfilinos, bratanek Jana patriarchy, który spisał to epitome wielu ksiąg Diona za rządów Michała VII Doukasa¹¹⁰.

¹⁰⁷ Michał VII urodził się ok. 1050 r. Cesarzem proklamowano go już w 1059 r., jeszcze za życia ojca, Konstantyna X (1059–1067). Zważywszy na fakt, iż Ksyfilinos odnosząc się do swego wuja, używa sformułowania *μακάριτης*, można wysnuć tezę, iż ten w czasie publikacji *Epitome* jeszcze żył (pełnienie przez niego funkcji patriarchy przypada na lata 1064–1075). Oznacza to, że *Epitome* mogło powstać zarówno w czasie małoletności Michała VII, jeszcze za życia jego ojca (do 1067 r.), albo w krótkim czasie regencji jego matki, Psello-sa i cesarza Jana Doukasa (1067–1068), albo za panowania jego ojczyma Romana IV Diogenesa (1068–1071), czy wreszcie w okresie jego samodzielnych rządów od 1071 r. i najpóźniej do 1075 r., czyli roku śmierci Ksyfilinosa patriarchy. Badacze najczęściej wskazują na czas pomiędzy 1071 a 1075 r. W. Treadgold, *op. cit.*, s. 310 proponuje ok. 1073 r.; C. Mallan, *op. cit.*, s. 613–614 najpóźniej 1075 r., odnosi się jednak z rezerwą do tej daty, podkreślając, że wprowadzenie interpolacji wskazującej na ten rok nie oznacza, że wówczas całe *Epitome* było już gotowe.

¹⁰⁸ Zamieszczenie tego typu informacji (zwyczajowo pojawiających się we wstępie) w środku dzieła nie jest w przypadku Ksyfilinosa zjawiskiem odosobnionym, gdyż uczynił tak chociażby współczesny mu Michał Psellos, I. Grigoriadis, *A Study of the Prooimion of Zonaras' Chronicle in Relation to Other 12th-Century Historical Prooimia*, „Byzantinische Zeitschrift” 1998, 91, 2, s. 328–331; czyni to również sam Dion, vide: A. Kemezis, *op. cit.*, s. 94, interesujący jest ustęp wtrącony w narrację dotyczącą panowania Kommodusa (Dion, *Hist. rom.*, 73[72].23), gdzie historyk porusza kwestie przyczyn, dla których podjął się napisania *Historii rzymskiej*. V. Fromentin, *Zonaras abrégiateur de Cassius Dion. À la recherche de la préface perdue de l'Histoire romaine*, „Erga-Logoi” 2013, 1, 1, s. 23–39, z kolei uważa, że niektóre fragmenty zaginionego dziś *prooimionu* Diona odnajdujemy w *Epitome historiôn* Zonarasa.

¹⁰⁹ Pomyłka ta jest świadectwem mylenia Kasjusza Diona z Dionem Chryzostomem z Prusy, vide: A. Gowing, *Dio's Name*, „Classical Philology” 1990, 85, 1, s. 49–54, który jednak nie przywołuje powyższego fragmentu jako przykładu pomyłki.

¹¹⁰ Xiphilinos, *Epit.*, 87, 2–5; cf. Dion, *Hist. rom.*, 53.22.1: „Zrelacjonuję wszystko w takim stopniu, w jakim jest to konieczne i godne zapamiętania, wraz z imionami konsulów, za których konsulatu miały miejsce te wydarzenia”.

W owej „deklaracji programowej” zwraca uwagę użycie przez autora terminu *politeuma*. Przekształcając słownictwo Diona, stwierdza, że wartość jego dzieła wyraża się w tym, iż przedstawione w nim wydarzenia i pamiętanie o nich jest pożyteczne z punktu widzenia „naszego życia i *politeumy*” (ἡμᾶς βίον καὶ τὸ πολίτευμα). Jest to termin posiadający wiele form znaczeniowych, wśród których wymienić można: „rządzenie”, „akt administracyjny”, a w liczbie mnogiej: „środki administracyjne”, „rządy”, „rząd”, „władze państwowe”, „ustrój”, „republiki”, „prawa obywatelskie”, „obywatelstwo”¹¹¹. Sugeruje to, iż *Epitome* było w zamysle Ksyfilinosa dziełem dydaktycznym, pomyślanym jako podręcznik do dziejów rzymskich przeznaczony dla cesarza.

Epitome nie było jedynym tego typu dziełem literackim przygotowanym dla Michała VII Doukasa. Wiele takich utworów przygotował nauczyciel cesarza Michał Psellos. Jego *Zarys praw* był prostym w formie i treści dziełem dydaktycznym, które bizantyński uczoney napisał z polecenia cesarza Konstantyna X Doukasa dla jego syna¹¹². We wstępie do tego dzieła zapowiada, że opisywane przez niego prawa „dotyczą wszystkich naszych instytucji politycznych (κοινῶν πολιτευμάτων)”¹¹³. Następca tronu był przy tym postacią szczególną – pierwszym od przeszło stu lat synem panującego cesarza, który w czasie panowania swego ojca nie osiągnął jeszcze wieku męskiego. Stawiało to przed współpracownikami Konstantyna X i przed samym cesarzem problem, ale też okazję do tego, aby odpowiednio go wykształcić i przysposobić do przyszłego rządzenia. Głównym mentorem młodego następcy tronu był właśnie Michał Psellos, a na temat efektów jego wychowania sam szeroko wypowiada się na łamach *Chronografii*. Cesarza miały interesować księgi ze wszystkich dziedzin wiedzy: filozofii, retoryki, teleologii i astronomii¹¹⁴. Świadectwem tych zainteresowań są liczne dzieła napisane dla cesarza przez Psellosa¹¹⁵

¹¹¹ Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, t. 3, Warszawa 1962, s. 575.

¹¹² Traktat analizują Z. Chitwood, *Byzantine Legal Culture and the Roman Legal Tradition, 867–1056*, Cambridge 2017, s. 178–191; M.Th. Tanalos, *Ein Kommentar zur Synopsis Pselli des elften Jahrhunderts und seine Spuren*, „Fontes Minores” 2021, 13, s. 265–278. Dzieła dydaktyczne Psellosa pisane były tzw. wierszem politycznym, który miał ułatwiać przyswajanie treści czytelnikom, lecz był pogardzany wśród bizantyńskich uczonych, toteż Psellos musiał się niejako „zniżyć” do pisania tym stylem ze względu na cesarskiego pupila, vide: F. Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry, 1025–1081*, Oxford 2014, s. 247–248.

¹¹³ Psellos, *Poemata*, red. L.G. Westerink, Stuttgart–Leipzig 1992, 8.83.

¹¹⁴ *Michaelis Pselli Chronographia*, red. D.R. Reinsch, Berlin–Boston 2014, 7.168(c4).1–10 [dalej: Psellos, *Chronogr.*].

¹¹⁵ Oprócz *Zarysu Praw* Psellos dedykował jeszcze traktaty: *O dogmatach* (περὶ δόγματος), *Summi philosophi domini Michaelis Pselli versus politici ad imperatorem dominum*

oraz innych autorów, jak – między innymi – Michała Attaleiatesa, historyka i prawnika, autora traktatu *Ponema nomikon*¹¹⁶. Jako że dla współpracowników władcy stanowiło to doskonałą okazję do wpojenia przyszłemu władcy idei i poglądów podzielanych przez środowisko intelektualne biurokratów Konstantynopola¹¹⁷, toteż te dotyczące historii i prawa zmierzają zdaniem Athanasiosa Markopoulosa do zwiększenia historycznej i prawnej świadomości („historical and legal awareness”) Michała VII o rzymskich korzeniach Bizancjum, ze szczególnym uwzględnieniem wczesnych faz rozwoju politycznego państwa rzymskiego¹¹⁸. Kontekst powstania tego dzieła zdaje się być więc podobny do przesłanek, którymi kierował się Ksyfilinos. Obaj autorzy wierzą, że treści, które przekazują młodemu cesarzowi, mają bieżące, praktyczne znaczenie.

Pod tym względem jeszcze więcej wspólnego z *Epitome* Ksyfilinosa ma inne dzieło Psellosa dedykowane Michałowi VII¹¹⁹, tj. *Historia syntomos*¹²⁰. Stanowi ona zbiór stosunkowo krótkich not biograficznych poświęconych

Michaelem Ducam De dogmate, w: *Patrologia Graeca* 122, red. J.P. Migne, Paris 1889, s. 811–818; nieopublikowany traktat o teologii skonstruowany na zasadzie pytań i odpowiedzi na temat zagadnień teologicznych, *Questiones theologicae cum responsionibus*, *ibidem*, 511A; dwóch o psalmach: *Scripta Minora*, red. E. Kurtz, F. Drexl 1936, s. 372–385, s. 389–400; o fizyce: *Pselli ad imperatorem dominum Michaelem Ducam solutiones breves Quaestionum naturalium*, w: *Patrologia Graeca* 122, s. 783–809; oraz dotyczący wszystkich dziedzin wiedzy, znany pod łacińskim tytułem *De omnifaria doctrina*, red. L.G. Westerink, Utrecht 1948 (grec. Αποκρίσεις συνοπτικά).

¹¹⁶ *Michaeli Attalioetae Ponema nomikon*, w: *Jus Graecoromanum*, vol. 7, red. J. Zepos, P. Zepos, Athenai 1931, s. 411–497.

¹¹⁷ Vide: D. Krallis, *Serving Byzantium's Emperors: The Courtly Life and Career of Michael Attaleiates*, Palgrave 2019; przedłożenie Michałowi VII pracy z dedykacją stanowiło również sposób wprowadzenia się na dwór cesarski, vide: idem, *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh-Century Byzantium*, Tempe 2012 s. 38.

¹¹⁸ A. Markopoulos, *Roman*, s. 297.

¹¹⁹ Vide: np. J. Ljubarskij, *Some Notes on the Newly Discovered Historical Work by Psellos*, w: *ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ: Studies in Honor of Speros Vryonīs*, red. J. Jelisaveta S. Allen, J. Langdon, New Rochelle–New York 1993, s. 217–218; A. Markopoulos, *Roman*, s. 294, Psellos nigdzie na łamach *Historii syntomos* nie nazywa swego odbiorcy, lecz odezwa w liczbie pojedynczej ἵν' ἔχοις może sugerować jednego adresata, cesarskiego pupila, Psellos, *Hist. synt.*, 15.63.

¹²⁰ Autorstwo kroniki było przedmiotem sporów badaczy, K. Snipes, *A Newly Discovered History of the Roman Emperors by Michael Psellos*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 1982, 32–33, s. 53–65; Я. Любарский, *Михаил Пселл. Личность и творчество: К истории византийского предгуманизма*, Москва 1978, s. 177; idem, *Краткая история Михаила Пселла: существует ли проблема авторства?*, „Византийский временник” 1994, 55 s. 80–84; J. Duffy, S. Papaioannou, *Michael Psellos and the Authorship of Historia Syntomos: Final Considerations*, w: *Byzantium: State and Society — In Memory of Nikos Oikonomidēs*, red. A. Avramea et al., Athens 2003, 219–229.

królom rzymskim, wczesnym i późnym konsulom Republiki oraz cesarzom rzymskim od Augusta do Bazylego II¹²¹. Psellos w podobny do Ksyfilinosa sposób przedstawia cel przyświecający spisaniu swego dzieła, chociaż czyni to bardziej jednoznacznie. Wyjaśniając powód, dla którego pominął charakterystykę konsulów rzymskich, stwierdza, że opisze dalszą historię, rozpoczynając od Juliusza Cezara, aby Michał Doukas mógł na tej podstawie naśladować dobre i krytykować złe uczynki cesarzy¹²².

Powstanie aż dwóch dzieł opisujących republikańską historię Rzymu w tak krótkim czasie świadczy o rosnącym i rozpowszechnionym zainteresowaniu bizantyńskich intelektualistów starożytnym Rzymem na dworze Michała VII Doukasa, w tym również językiem łacińskim¹²³. Podłoże wzrostu tych zainteresowań mogły stanowić już posunięcia cesarza Konstantyna IX Monomacha, za którego panowania doszło do odbudowy szkoły prawniczej w Konstantynopolu¹²⁴. Wiązało się to z planami politycznymi tego władcy, który chciał dokonać przebudowy systemu administracyjnego cesarstwa, do czego potrzebował dobrze wykształconych

¹²¹ Cechą charakterystyczną dzieła Psellosa, wskazującą na jego dydaktyczny charakter, są również serie powiedzeń (αποφθέγματα) przypisywanych poszczególnym postaciom, Τα αποφθέγματα των βασιλέων στην Ιστορία Σύντομο του Μιχαήλ Ψελλού, „Зборник радова Византолошког института” 2007, 44, 1, s. 155–172; jak również R. Tocci, *Questions of Authorship and Genre in Chronicles of the Middle Byzantine Period: The Case of Michael Psellos’ Historia Syntomos*, w: *The Author in Middle Byzantine Literature*, red. A. Pizzone, Berlin–Boston 2014, s. 62–75, który postrzega je jako argument za silnym autorskim wkładem Psellosa w *Historię syntomos*, a zatem jako kolejny głos przemawiający za jego identyfikacją jako autora tej kroniki; również vide: K. Kampianaki, *Sayings Attributed to Emperors of Old and New Rome in Michael Psellos’ Historia Syntomos*, w: *From Constantinople to the Frontier: The City and the cities*, red. N. Matheou, T. Kampianaki, L. Bondioli, Leiden–Boston 2016, s. 311–325.

¹²² Psellos, *Hist. synt.*, 15.61–63.

¹²³ A. Markopoulos, *Roman*, s. 290.

¹²⁴ Na ten temat vide: W. Wolska-Conus, *Les écoles de Psellos et de Xiphilin sous Constantin IX Monomaque*, „Travaux et Memoirs” 1976, 6, s. 223–243; zadanie utworzenia szkoły prawniczej w Konstantynopolu w 1047 r. (datacja za: J. Lefort, *Rhétorique et politique: trois discours de Jean Mauropous en 1047*, „Travaux et Memoirs” 1976, 6, s. 284) cesarz powierzył nieprzypadkowo Janowi Ksyfilinosowi, przyszłemu patriarsze. Co ciekawe, z noweli spisanej z polecenia cesarskiego przez Jana Mauropousa wiemy, iż od przewodniczącego tej szkoły (*nomophylaksa*) oczekiwano znajomości łaciny w stopniu biegłym. Tekst noweli w: *Jus Graecoromanum*, vol. 1, red. J. Zepos, P. Zepos, Athenai 1931, s. 618–627, tak interpretuje to wymaganie W. Wolska-Conus, *L’école de droit et l’enseignement du droit à Byzance au XIe siècle: Xiphilin et Psellos*, „Travaux et Memoirs” 1979, 7, s. 4. Z kolei zdaniem A. Markopoulos, *Roman*, s. 291, wymagana była znajomość łaciny tylko w stopniu pozwalającym na efektywne wykonywanie obowiązków.

biurokratów¹²⁵. Wyrażali oni przy tym specyficzne poglądy na temat państwa, a w szczególności rozmiarów i zakresu władzy cesarskiej. Zdaniem Paula Magdalino wynikały one z wzajemnej zależności cesarza i biurokracji – monarcha wykorzystywał język biurokracji i tradycji, aby usankcjonować sprawowanie władzy (idea proklamacji przez lud, wojsko i senat), a biurokraci, tj. „senat”, przy ocenie władców musieli szukać wyśrodkowania między tym, czego cesarz pragnął, a tym, na co pozwalały mu w ich ocenie tradycja i obyczaje polityczne¹²⁶. W tym kontekście zjawiskiem nowym dla XI w. są odwołania do antycznej przeszłości. Wynikały one z wiedzy nabytej w związku z nauką retoryki, gdzie chociażby praktyczne ćwiczenia retoryczne (*progymnasmata*) wykorzystywały jako materiał literaturę antyczną, przez co mimochodem jej adepci poznawali historię i filozofię (w tym polityczną) ustrojów innych niż autokratyczna monarchia rzymsko-bizantyńska. Bogaci w taką wiedzę intelektualistów tacy jak Psellos czy Attaleiates opowiadali o terażniejszości, posługując się terminologią wyjętą z greckich *poleis* czy rzymskiej *res publica*¹²⁷.

Bizantyńscy uczeni postrzegali urządzenie polityczne antycznych państw, a raczej wyobrażenia na temat relacji, jakie panowały w nich między władcą a elitami, jako optymalne i takie, które powinny również

¹²⁵ Na temat programu politycznego Konstantyna IX Monomacha vide: M. Angold, *Belle époque czy kryzys? (1025–1118)*, w: *Bizancjum 1024–1492*, red. J. Shepard, Warszawa 2015 (wyd. oryg. *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*, Cambridge 2008), s. 101–104; ogólnie na temat przemian polityczno-administracyjnych Bizancjum w XI w. vide: N. Oikonomidès, *L'évolution de L'organisation Administrative de L'empire Byzantin Au Xle Siècle (1025–1118)*, „Travaux et Mémoires” 1976, 6, s. 126–152.

¹²⁶ P. Magdalino, *Basileia: the Idea of Monarchy in Byzantium, 600–1200*, w: *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, red. A. Kaldellis, N. Sinissoglou, Cambridge 2018, s. 577, dysonans ten widoczny był np. na łamach dzieł z zakresu prawa powstałych za panowania Bazylego I. W *Eisagoge*, której autorstwo przypisuje się Focjuszowi, vide: J. Scharf, *Photios und die Epanagoge*, „Byzantinische Zeitschrift” 1955, 49, 2, s. 390; S. Troianos, *Ὁ Μέγας Φώτιος καὶ οἱ διατάξεις τῆς Εἰσαγωγῆς. Περικὲς παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας*, „Ἐκκλησία καὶ Θεολογία” 1989–1991, s. 489–504. Bardziej sceptyczną opinię vide: W.J. Aerts, *The Prooimion of the Eisagoge*, „Subseciva Groningana” 2001, 7, s. 138–140. Ogólnie na temat *Eisagoge* vide: A. Schminck, *Studien zu mittlebyzantinischen Rechtsbüchern*, Frankfurt am Main 1986, s. 1–15; J.S. Codoñer, F.J. Andrés Santos, *La introducción al Derecho (Eisagoge) del patriarca Focio*, Madrid 2007, s. 68–146. Focjusz stwierdza, że prawo zostało stworzone przez Boga, aby panować nad ludźmi: *Eisagoge*, w: *Jus Graecoromanum*, vol. 2, red. J. Zepos, P. Zepos, Athenai 1931, 229.42–43, było więc cesarzem i pochodziło od cesarza: *ibidem*, 229.45–46; cf. P. Magdalino, *op. cit.*, s. 589 („law has always been the king even of kings”); A. Schminck, *op. cit.*, s. 7 („deshalb ist es Kaiser und stammt seit alters von Kaisern ab”) i W.J. Aerts, *op. cit.*, s. 99 („Therefore the law is an emperor and springs from emperors”) dla odmiennych interpretacji tego wyrażenia.

¹²⁷ P. Magdalino, *op. cit.*, s. 592.

obowiązywać w czasach im współczesnych. Michał Psellos na łamach *Chronografii* wskazuje dwa filary, na których oparte jest Cesarstwo Rzymskie – godność i bogactwo. Rolą cesarza jest natomiast rozsądne ich kontrolowanie (ἐπιστασία) oraz kierowanie się rozumem przy ich rozdawaniu. Toteż gani na przykład Konstantyna IX Monomacha za to, że chciał przeprowadzić szybkie zmiany w państwie bez żadnego sensu (λόγος) czy porządku (τάξις)¹²⁸. W interesujący sposób, posługując się przeszłością, skonstruował również krytykę cesarza za to, iż byle kto był przez niego wynoszony do wysokich godności i wprowadzany do senatu. Argumentuje Psellos, że przyczyną tego jest zarzucenie jeszcze przez Romulusa zwyczaju sporządzania rejestrów obywateli praktykowanego przez klasyczne Ateny¹²⁹. Można więc powiedzieć, że jest zwolennikiem monarchii opartej o jasne i przejrzyste zasady (τάξις) czy też ramy ustrojowe, nad którymi cesarz powinien sprawować pieczę (ἐπιστασία), a tym samym również samemu ich przestrzegać¹³⁰. Piszący z prawniczym zacięciem Attaleiates podkreśla natomiast, że cesarze w swych działaniach powinni kierować się praworządnością. Wyraża to w krytyce skierowanej do Izaaka Komnena za konfiskaty majątków przeciwników politycznych, gdyż ów „lekceważył” (παριδών) w ten sposób wcześniejsze chryzobulle cesarskie, na mocy których przyznano im te ziemie¹³¹. Uważa też, że kierowanie się literą prawa jest sprawą nadrzędną bez względu na sytuację. Wypowiadając się o konfiskacie majątków kościelnych przeprowadzonej przez Izaaka, Attaleiates przyznaje, że były to działania „nielegalne” (παράνομία), pomimo że dostrzegał pozytywny efekt tego postępu¹³².

Podobne w tym kontekście wydają się poglądy Ksyfilinoso wyrażone w uwadze na temat cesarza Makryna, stanowiące streszczenie Dionowej

¹²⁸ Psellos, *Chronogr.*, 6.29.1–8.

¹²⁹ *Ibidem*, 6.134.1–8; w tym ustępie zwraca również uwagę fakt, że dla Psellosa Rzym Romulusa i współczesne mu cesarstwo bizantyńskie to jedna i ta sama *politeia*, a skutki negatywnych działań legendarnego założyciela miasta odczuwane są w jego opinii do czasów mu współczesnych.

¹³⁰ Vide: D.G. Angelov, *Classifications of political philosophy and the concept of royal science in Byzantium*, w: *The Many Faces of Byzantine Philosophy*, red. B. Bydén, K. Ierodiakonou, Athens 2012, s. 38–39, którego zdaniem poglądy polityczne Psellosa zainspirowane były platońską ideą „królewskiej nauki” (βασιλική ἐπιστήμη).

¹³¹ Attaleiates, *Hist.*, 61.6–8.

¹³² Cesarz uwolnił w ten sposób mnichów od „ziemskich spraw i luksusów”, a chłopów od ucisku z ich strony, Attaleiates, *Hist.*, 61.8–22. Szerzej na temat poglądów politycznych Attaleiatesa vide: A. Kazhdan, S. Franklin, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge 1984, s. 23–86; D. Krallis, *The Social Views of Michael Attaleiates*, w: *Social Change in Town and Country in Eleventh-Century Byzantium*, red. J. Howard-Johnston, Oxford 2020, s. 62–75.

krytyki personalnej tego cesarza, zachowanej w oryginale dzięki Cod. Vat. 1288. Autor *Epitome* ocenia, że „[Makryn] miał bardzo złą opinię z powodu wyborów i nominacji urzędników, a mianowicie, że powierzał władzę ludziom tego niegodnym, a przecież stanowi to najważniejszą część cesarskiej administracji i wszystkich trosk”¹³³. Pobrzmiwia z tego ustępu opinia podobna do tej wyrażonej przez Psellosa. Wraz z Attaleiatesem trzech autorów łączy podobne poglądy polityczne. Państwem w ich mniemaniu nie powinno rządzić bezprawie (παρανομία) uprawiane przez cesarzy, lecz porządek (τάξις), którego gwarantem i opiekunem (ἐπιστασία) winien być władca. Co więcej, poglądy te powinien podzielać również cesarz, jak chociażby czyni to Konstantyn VII Porfirogeneta na łamach powstałego pod jego redakcją *De ceremoniis*: „Gdy więc cesarską *politeumą* nie kieruje i nie rządzi porządek (τάξις), to w ogóle nie różni się ona od pospolitego i niewolniczego sposobu życia”¹³⁴. Z kolei politykę następcy Michała VII, Nicefora III Botaniatesa, można poczytywać zdecydowanie jako zgodną z oczekiwaniami elity intelektualnej i próbującą ją sobie zjednać¹³⁵.

Pouczające i utrzymane w podobnym do powyższych tonie treści skierowane do Michała VII pobrzmiwają również w pierwszym rozdziale *Epitome*. Dla Ksyfilinosa godne pochwały są zachowania protagonistów narracji w sytuacjach, gdy nie korzystają w pełni ze swej władzy i możliwości, zachowując umiarkowanie. W dwóch miejscach używa terminu φιλανθρωπία, wypowiadając się o łaskawej polityce Pompejusza i Cezara wobec pokonanych wrogów – piratów¹³⁶ oraz senatorów i ekwitów, którzy opowiedzieli się po stronie Pompejusza¹³⁷. Ustępy te z pewnością są

¹³³ Xiphilinos, *Epit.*, 342.21–24.

¹³⁴ *De ceremoniis aulae byzantinae libri duo*, t. 1, red. I. Reiske. Bonn 1829, 4.10–12. Możliwe, że Psellos stawiał tego cesarza za wzór Michałowi VII, cf. charakterystykę władcy zawartą w: Psellos, *Hist. synt.*, 92.58–63, która notabene nie jest do końca przychylna Porfirogenecie i zawiera samonarzucające się analogie z okresem rządów Michała VII, co niejako potwierdza opinie badaczy dopatrujących się ironicznego przedstawienia panowania Doukasa w *Chronografii* Psellosa, np. vide: U. Criscuolo, *Pselliana*, „Studi Italiani di Filologia Classica” 1982, 54, s. 194–215; na temat ironii w twórczości Psellosa np. vide: M. Репайић, *Жанр у функцији ироније: литеарна освета Михаила Псела*, „Зборник радова Византолошког института” 2015, 52, s. 57–89; E. Braounou, *On the issue of irony in Michael Psellos’s encomium on Michael Keroularios*, „Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies” 2015, 1, s. 9–23.

¹³⁵ Charakterystykę polityki Nicefora III przedstawił jego panegirysta, Michał Attaleiates, komentarz vide: C. Amande, *L’encomio di Niceforo Botaniate nell’ historia di Attaliates: modelli, fonti, suggestioni letterarie*, „Serta Historica Antiqua” 1989, 2, s. 265–286.

¹³⁶ Xiphilinos, *Epit.*, 4.21–22.

¹³⁷ *Ibidem*, 20.23–24

odbiciem dyskutowanych w czasach Ksyfilinosa problemów związanych z represjami wobec popleczników obalonego cesarza. Rozwiązaniem ich miała być nowela Nicefora III Botaneiatesa zakazująca wykonywania kary śmierci przed upłynięciem 30 dni od wydania wyroku oraz konfiskaty majątków stronników i krewnych obalonego cesarza¹³⁸. Należy przy tym nadmienić, że ustawa Botaneiatesa, która powstała m.in. z inspiracji Attaleiatesa, retorycznie uzasadniona i osadzona była w przeszłości, odwołując się do legislacji Teodozjusza I Wielkiego. Był to też pierwszy przypadek w dziejach Bizancjum, gdy cesarz próbował ograniczyć nie tylko swą władzę, ale również zobowiązać do tego swych następców¹³⁹. Jako utrzymaną w podobnym tonie formę samoograniczenia władzy można również odczytać pozytywną opinię Ksyfilinosa o rezygnacji Pompejusza z przyjęcia przez niego władzy monarszej, który to gest uważa za „największe i najpiękniejsze” (μέγιστον καὶ κάλλιστον) osiągnięcie rzymskiego męża stanu¹⁴⁰, a nie sukcesy militarne. Kontrastują z tym oczywiście negatywne wypowiedzi historyka na temat wojny domowej, której przyczyn dopatruje się z kolei, posługując się semantyką Plutarcha, w żądzy władzy (φιλαρχία) i ambicjonalnemu pędowi ku pierwszeństwu (φιλοπρωτία)¹⁴¹.

Epitome w zamysle Ksyfilinosa stanowiło więc dla młodego cesarza źródło przykładów właściwych i negatywnych postaw protagonistów narracji oraz skutków ich działań. Podobnie jak inni współcześni Ksyfilinosowi autorzy, posługiwał się przeszłością i konkretną jej wizją, aby wpłynąć na światopogląd i potencjalnie na przyszły styl rządzenia Michała VII Doukasa. Było *Epitome* przy tym pierwszym produktem bizantyńskiego dziejopisarstwa, które tak wiele miejsca poświęciło republikańskim dziejom Rzymu, będąc początkiem pewnej tradycji historiograficznej, która uczyniła z *Historii rzymskiej* Kasjusza Diona „Liwiusza dla Bizancjum”¹⁴².

¹³⁸ *Jus Graecoromanum*, vol. 1, s. 283–288; F. Dolger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*, München 1995, 2, s. 80, regist nr 1047. Cesarz wprowadził to prawo, gdyż „zepsuło to porządek (τάξις) w lojalności poddanych (ὀπίηκους), wprowadzając zamieszanie”, Attaleiates, *Hist.*, 316.4–5. Szerzej na temat tej ustawy vide: L. Burgmann, *A Law for Emperors: Observations on a Chrysobull of Nikephoros III Botaneiates*, w: *New Constantines: The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium*, red. P. Magdalino, London 1994, s. 247–258. Ogólnie na temat roli Attaleiatesa w polityce legislacyjnej Botaneiatesa vide: J. Guillard, *Un chrysobulle de Nicéphore Botaneiatès à souscription synodal*, „Byzantion” 1960, 29/30, s. 29–41.

¹³⁹ L. Burgmann, *op. cit.*, s. 248, 250–253, 256.

¹⁴⁰ Xiphilinos, *Epit.*, 9.25–28.

¹⁴¹ *Ibidem*, 15.25–16.5.

¹⁴² K. Głombiowski, *Cassius Dio Cocceianus*, w: *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, Warszawa 1982, s. 128.

Korzystał z dzieła Ksyfilinosa, wraz z oryginalną *Historią rzymską* dla ksiąg 1–35, których epitomator nie opracował, XII-wieczny dziejopis Jan Zonaras w swym *Epitome historiōn*¹⁴³. Dla niego jednak przeszłość służyła przede wszystkim nie jako źródło właściwych postaw, lecz jako instrument krytyki polityki cesarza Aleksego I Komnena, która w opinii historyka stanowiła pogwałcenie tradycji i zerwanie z ważną dla tożsamości bizantyńskich elit przeszłością¹⁴⁴. Przeszłość służy więc Zonarasowi do pokazania, jak bardzo cesarz oddalił się od rzymskich tradycji. Troska o podtrzymanie realnych związków z antyczną przeszłością, przynajmniej na poziomie symbolicznym, dostrzegalna jest u Jana Tzetzesa, autora z II połowy XII w. Świadczy o tym następująca anegdota: na wieść o tym, iż cesarz Manuel I Komnen pragnął uhonorować pewnego poetę okazałym triumfem, Tzetzes w jednym z listów wyraził troskę o to, by cesarz zorganizował go z zachowaniem zasad, które historyk odnalazł u Kasjusza Diona¹⁴⁵.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

Anecdota Graeca, red. I. Bekker, Berlin 1814.

Cassii Dionis Cocceiani Historiae romanae quae supersunt, t. 1–2, red. H.M. Reimar, Hamburg 1950–1952.

Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum Quae Supersunt, red. U.P. Boissevain, t. 1–3, Berlin 1885–1901.

De ceremoniis aulae byzantinae libri duo, red. I. Reiske. Bonn 1829.

De omnifaria doctrina, red. L.G. Westerink, Utrecht 1948.

Excerpta de legationibus, red. C. de Boor, Berlin 1903.

¹⁴³ Vide: T. Büttner-Wobst, *Die Abhängigkeit des Geschichtsschreibers Zonaras von den erhaltenen Quellen*, w: *Commentationes Fleckeisenianae*, red. A. Fleckeisen, Leipzig 1890, s. 167, który uważa, że w kilku miejscach Zonaras korzystał z oryginału również w sytuacjach, gdy dysponował *Epitome* Ksyfilinosa; jego tezę odrzucił U.P. Boissevain, *op. cit.*, s. 442, argumentując, że przykłady te stanowią jedynie albo parafrazy słów Ksyfilinosa, albo interpolacje Zonarasasa. Ogólnie na temat Zonarasasa, jego dzieła oraz źródeł, z których korzystał, vide: H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, München 1978, s. 416–419; A. Karpozilos, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Athenai 2009, s. 465–489; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 388–399.

¹⁴⁴ Zonaras, *Epit. hist.*, 3, 766.14–19.

¹⁴⁵ *Ioannis Tzetzae epistulae*, red. P.A.M. Leone, Teubner 1972, s. 141–142, 173. Tzetzes chciał skrytykować cesarza za to, że organizując inne pochody triumfalne, w tym triumf cesarski, postępował niezgodnie z tradycją, R. Macrides, P. Magdalino, *The Fourth Kingdom and the Rhetoric of Hellenism*, w: *The Perception of the Past in 12th Century Europe*, red. P. Magdalino, London–Rio Grande 1992, s. 118–119.

- Excerpta de virtutibus et vitiis pars II*, red. A.G. Roos, Berlin 1910.
Ioannis Tzetzae epistulae, red. P.A.M. Leone, Teubner 1972.
Ioannis Zonarae Epitomae historiarum, t. 1–3, red. M. Pinder, Bonn, 1841–1897.
Jus Graecoromanum, vol. 1–2, red. J. Zepos, P. Zepos, Athenai 1931.
Michaeli Attalioetae Historia, I. Bekker, Bonn 1853.
Michaeli Attalioetae Ponema nomikon, w: *Jus Graecoromanum*, vol. 7, red. J. Zepos, P. Zepos, Athenai 1931.
Michaelis Pselli Chronographia, red. D.R. Reinsch, Berlin–Boston 2014.
Michaelis Pselli Epistulae, red. K. Sathas, Paris 1876.
Michaelis Pselli Historia syntomos, red. W.J. Aerts, Berlin–New York 1990.
Michaelis Pselli Poemata, red. L.G. Westerink, Stuttgart–Leipzig 1992.
Michaelis Pselli Scripta Minora, t. 1–2, red. E. Kurtz, F. Drexl, Milano 1936–1947.
Orationes panegyrycae, red. G.T. Dennis, Stuttgart–Leipzig 1994.
Pselli ad imperatorem dominum Michaellem Ducam solutiones breves Quaestionum naturalium, w: *Patrologia Graeca* 122, red. J.P. Migne, Paris 1889.
Questiones theologicae cum responsionibus, w: *Patrologia Graeca*, t. 122, red. J.P. Migne, Paris 1889.
Strabonis geographica, red. A. Meineke, Leipzig 1877.
Suidae Lexicon, red. A. Adler, Stuttgart 1928–1938.
Summi philosophi domini Michaelis Pselli versus politici ad imperatorem dominum Michaellem Ducam De dogmate, w: *Patrologia Graeca*, t. 122, red. J.P. Migne, Paris 1889.
Συναγωγή λέξεων χρησίμων, red. I. Cunningham, Berlin–New York 2003.
Theophanis Continuati liber V. Vita Basilii imperatoris, red. I. Ševčenko, Boston–Berlin 2011.
Theologica, red. P. Gautier, Leipzig 1989.

Studies (Opracowania)

- Abramowiczówna Z., *Słownik grecko-polski*, Warszawa 1962.
 Adler A., *Time Immemorial: Archaic History and its Sources in Christian Chronography from Julius Africanus to George Syncellus*, Washington 1990.
 Aerts W.J., *The Prooimion of the Eisagoge*, „Subseciva Groningana” 2001, 7.
 Afinogenov D., *Some Observations on the Genres of Byzantine Historiography*, „Byzantion” 1992, 62.
 Amante C., *L’encomio di Niceforo Botaniate nell’ historia di Attaliate: modelli, fonti, suggestioni letterarie*, „Serta Historica Antiqua” 1989, 2.
 Angelov D.G., *Classifications of political philosophy and the concept of royal science in Byzantium*, w: *The Many Faces of Byzantine Philosophy*, red. B. Bydén, K. Ierodiakonou, Athens 2012.
 Angold M., *Belle époque czy kryzys? (1025–1118)*, w: *Bizancjum 1024–1492*, red. J. Shepard, Warszawa 2015 [= *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*, red. J. Shepard, Cambridge 2008].
 Beck H.-G., *Die byzantinische ‚Monchschronik‘*, w: *Ideen und Realitäten in Byzanz. Gesammelte Aufsätze*, red. H.-G. Beck, London 1972.
 Berbessou-Broustet B., *Le titre et l’incipit de l’ouvrage historique de Xiphilin*, „Revue des Études Anciennes” 2014, 116.2.
 Berbessou-Broustet B., *Xiphilin, abrégiateur de Cassius Dion*, w: *Cassius Dion: nouvelles lectures*, red. V. Fromentin et al, Bordeaux 2016.
 Bering-Staschewski R., *Römische Zeitgeschichte bei Cassius Dio*, Bochum 1981.

- Bernard F., *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry, 1025–1081*, Oxford 2014.
- Boissevain U.P., *Zonaras' Quelle für die Römische Kaisergeschichte von Nerva bis Severus Alexander*, „Hermes” 1891, 26, 3.
- Braounou E., *On the issue of irony in Michael Psellos's encomium on Michael Keroularios*, „Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies” 2015, 1.
- Brunt P., *On Historical Fragments and Epitomes*, „The Classical Quarterly” 1980, 30, 2.
- Burgmann L., *A Law for Emperors: Observations on a Chrysobull of Nikephoros III Botaneiates, w: New Constantines: The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium*, red. P. Magdalino, London 1994.
- Büttner-Wobst T., *Die Abhängigkeit des Geschichtsschreibers Zonaras von den erhaltenen Quellen*, w: *Commentationes Fleckeisenianae*, red. A. Fleckeisen, Leipzig 1890.
- Canfora L., *Xifilino e il libro LX di Dione Cassio*, „Klio” 1978, 60.
- Cassius Dio and the Late Roman Republic* red. J. Osgood, C. Baron, Leiden 2019.
- Cassius Dio and the Principate*, red. C. Burden-Stevens, J.M. Madsen, A. Pistellato, Venezia 2020.
- Cassius Dio: Greek Intellectual and Roman Politician*, red. H. Lange, J.M. Madsen, Leiden–Boston 2016.
- Cassius Dio: The Impact of Violence, War, and Civil War*, red. C.H. Lange, A.G. Scott, Leiden 2020.
- Cassius Dio's Forgotten History of Early Rome: The Roman History, Books 1–21*, red. C. Burden-Stevens, M. Lindholmer, Leiden 2018.
- Cassius Dion: nouvelles lectures*, t. 1–2, red. V. Fromentin, E. Bertrand, M. Coltelloni-Tranoy, M. Molin, G. Urso, Bordeaux 2016.
- Chitwood Z., *Byzantine Legal Culture and the Roman Legal Tradition, 867–1056*, Cambridge 2017.
- Codoñer J.S., Andrés Santos F.J., *La introducción al Derecho (Eisagoge) del patriarca Focio*, Madrid 2007.
- Crisuolo U., *Pselliana*, „Studi Italiani di Filologia Classica” 1982, 54.
- Dolger F., *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*, München 1995.
- Duffy J., Papaioannou S., *Michael Psellos and the Authorship of Historia Syntomos: Final Considerations*, w: *Byzantium: State and Society – In Memory of Nikos Oikonomidès*, red. A. Avramea, A. E. Laiou, E. Chrysos, N. Oikonomidès, Athens 2003.
- é D., *Τα αποφθέγματα των βασιλέων στην Ιστορία Σύντομο του Μιχαήλ Ψελλού*,
 Ψελλού
 é D., *Τα αποφθέγματα των βασιλέων στην Ιστορία Σύντομο του Μιχαήλ Ψελλού*,
 „Зборник радова Византолошког института” 2007, 44, 1].
- Edmondson J.C., *Dio: The Julio-Claudians, Selections from Books 58–63 of the Roman History of Cassius Dio*, London 1992.
- Ehrhardt C.T., *Dio Cassius Christianised*, „Prudentia” 1994, 26.
- Fechner D., *Untersuchungen zu Cassius Dios Sicht der römischen Republik*, Hildesheim–Zürich–New York 1986.
- Fromentin V., *Zonaras abrégiateur de Cassius Dion. À la recherche de la préface perdue de l'histoire romaine*, „Erga-Logoi” 2013, 1, 1.
- Gelzer H., *Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronographie*, Leipzig 1898.
- Głombowski K., *Cassius Dio Cocceianus*, w: *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, Warszawa 1982.
- Gouillard J., *Le procès officiel de Jean l'Italien. Les actes et leurs sous-entendus*, „Travaux et Memoires” 1985, 9.

- Gowing A., *Dio's Name*, „Classical Philology” 1990, 85, 1.
- Grigoriadis I., *A Study of the Prooimion of Zonaras' Chronicle in Relation to Other 12th-Century Historical Prooimia*, „Byzantinische Zeitschrift” 1998, 91, 2.
- Guillard J., *Un chrysobulle de Nicéphore Botaneiatès à souscription synodal*, „Byzantion” 1960, 29/30.
- Howard-Johnston J., *The Chronicle and Other Forms of Historical Writing in Byzantium*, „The Medieval Chronicle” 2015, 10.
- Hunger H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, München 1978.
- Huxley G.L., *On the Erudition of George the Syncellos*, „Proceedings of the Royal Irish Academy” 1981, 81C.
- Juntunen K., *The Image of Cleopatra in Ioannes Xiphilinos' Epitome of Cassius Dio: A Reflection of the Empress Eudokia Makrembolitissa?*, „Acta Byzantina Fennica” 2015, 4.
- Juntunen K., *The Lost Books of Cassius Dio*, „Chiron” 2013, 43.
- Kaldellis A., *The Byzantine Role in the Making of the Corpus of Classical Greek Historiography: A Preliminary Investigation*, „Journal of Hellenic Studies” 2012, 132.
- Kampianaki K., *Sayings Attributed to Emperors of Old and New Rome in Michael Psellos' Historia Syntomos*, w: *From Constantinople to the Frontier: The City and the cities*, red. N. Matheou, T. Kampianaki, L. Bondioli, Leiden–Boston 2016.
- Karpozilos A., *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Athenai 2009.
- Kazhdan A.P., *A History of Byzantine Literature*, Athens 2006.
- Kazhdan A., Franklin S., *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge 1984.
- Kekelidze K., *Ioann Ksifilin, prodolzhatel' Simeona Metafrasta*, „Khristianskiy vostok” 1912, 1 [Кекелидзе К., Иоанн Ксифилин, продолжатель Симеона Метафраста, „Христианский восток” 1912, 1].
- Kemesis A. (rec.), P.M. Swan, *The Augustan succession*, „Bryn Mawr Classical Review” 2005.03.07.
- Kemesis A., *Greek Narratives of the Roman Empire under the Severans*, Cambridge 2014.
- Krallis D., *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh-Century Byzantium*, Tempe 2012.
- Krallis D., *Serving Byzantium's Emperors: The Courtly Life and Career of Michael Attaleiates*, Palgrave 2019.
- Krallis D., *The Social Views of Michael Attaleiates*, w: *Social Change in Town and Country in Eleventh-Century Byzantium*, red. J. Howard-Johnston, Oxford 2020.
- Krumbacher K., *Die Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, München 1897.
- Kruse M., *Xiphilinos' Agency in the Epitome of Cassius Dio*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 2021, 61, 2.
- Lange C.H., Madsen M.J., *Between History and Politics*, w: *Cassius Dio: Greek Intellectual and Roman Politician*, red. H. Lange, J.M. Madsen, Boston 2016.
- Laurent V., *La collection C. Orghidan. Documents de sigillographie byzantine*, Paris 1952.
- Laurent V., *Le Corpus Des Sceaux de L'empire Byzantin 5, L'Église*, Paris 1963.
- Laurent V., *Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine*, Athènes 1932.
- Lefort J., *Rhétorique et politique: trois discours de Jean Mauropous en 1047*, „Travaux et Mémoires” 1976, 6.
- Ljubarskij J., *Man in Byzantine Historiography from John Malalas to Michael Psellos*, „Dumbarton Oaks Papers” 1992, 46.
- Ljubarskij J., *New Trends in the Study of Byzantine Historiography*, „Dumbarton Oaks Papers” 1993, 47.

- Ljubarskij J., *Quellenforschung and/or Literary Criticism. Narrative Structures in Byzantine Historical Writings*, „Symbolae Osloenses” 1998, 73.
- Ljubarskij J., *Some Notes on the Newly Discovered Historical Work by Psellos*, w: *ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ: Studies in Honor of Speros Vryonis*, red. J. Jelisaveta S. Allen, J. Langdon, New Rochelle–New York 1993.
- Lyubarskiy Ya., *Kratkaya istoriya Mikhaila Psella: sushchestvuyet li problema avtorstva?*, „Vizantijskiy vremennik” 1994, 55 [Любарский Я., *Краткая история Михаила Пселла: существует ли проблема авторства?*, „Византийский временник” 1994, 55].
- Lyubarskiy Ya., *Mikhail Psell. Lichnost’ i tvorchestvo: K istorii vizantijskogo predgumanizma*, Moskva 1978 [Любарский Я., *Михаил Пселл. Личность и творчество: К истории византийского предгуманизма*, Москва 1978].
- Łukaszewicz A., *Ptolemy XII and the Romans – an Alexandrian money story*, „The Polish Journal of the Arts and Culture. New Series” 2016, 3, 1.
- Macrides R., Magdalino P., *The Fourth Kingdom and the Rhetoric of Hellenism*, w: *The Perception of the Past in 12th Century Europe*, red. P. Magdalino, London–Rio Grande 1992.
- Madyda W., *Kasjusz Dion Kokcejanus, Historia rzymska, księgi 1–40*, Wrocław 2005.
- Magdalino P., *Basileia: the Idea of Monarchy in Byzantium, 600–1200*, w: *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, red. A. Kaldellis, N. Sinissoglou, Cambridge 2018.
- Maisano R., *Note Su Giorgio Cedreno E La Tradizione Storiografica Bizantina*, „Rivista Internazionale di Studi Bizantini e Slavi” 1983, 3.
- Mallan C., *The Style, Method, and Programme of Xiphilinus’ Epitome of Cassius Dio’s Roman History*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 2013, 55.
- Mariev S., *Byzantine World Chronicles: Identities of Genre*, w: *Shifting Genres in Late Antiquity*, red. G. Greatrex, H. Elton, L. McMahon, London–New York 2016.
- Markopoulos A., *From Narrative Historiography to Historical Biography. New Trends in Byzantine Historical Writing in the 10th–11th Centuries*, „Byzantinische Zeitschrift” 2009, 102.
- Markopoulos A., *Roman Antiquarianism: Aspects of the Roman Past in the Middle Byzantine Period (9th–11th centuries)*, w: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies. London, 21–26 August, 2006, I. Plenary Papers*, red. E. Jeffreys, Aldershot–Burlington, 2006.
- Mazzucchi C.M., *Alcune vicende della tradizione di Cassio Dione in epoca bizantina*, „Aevum” 1979, 53.1.
- Millar F., *A Study of Cassius Dio*, Oxford 1964.
- Mordtmann A., *Περὶ βυζαντινῶν μολυβδοβούλλων*, „Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως” 1872–1873.
- Murison C.L., *Rebellion and Reconstruction, Galba to Domitian: An Historical Commentary on Cassius Dio’s Roman History Books 64–67 (A.D. 68–96)*, Atlanta 1999.
- Odorico P., «*Parce que je suis ignorant*». *Imitatio / Variatio dans la chronique de Georges le Moine*, w: *Imitatio – Aemulatio – Variatio: Akten des internationalen wissenschaftlichen Symposiums zur byzantinischen Sprache und Literatur (Wien, 22.–25. Oktober 2008)*, red. A. Rhooby, E. Schiffer, Wien 2010.
- Oikonomidēs N., *L’évolution de L’organisation Administrative de L’empire Byzantin Au XIe Siècle (1025–1118)*, „Travaux et Mémoires” 1976, 6.
- Okoń D., *Severi et senatores. Polityka personalna cesarzy dynastii Sewerów wobec senatorów w świetle badań prozopograficznych (193–235 r. n.e.)*, Szczecin 2009.
- Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A.P. Kazhdan, Oxford 1991.
- Pérez Martín I., *The Role of Maximus Planudes and Nikephoros Gregoras in the Transmission of Cassius Dio’s Roman History and of John Xiphilinos’ Epitome*, „Medioevo Greco” 2015, 15.
- Ptaszek I., *Kasjusz Dion, Historia rzymska, księgi 41–50*, Kraków 2008.

- Reinhold M., *From Republic to Principate: An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 49–52*, Atlanta 1988.
- Repajić M., „Zbornik radova Vizantološkog instituta” [Репajiћ М., *Жанр у функцији ироније: литерарна освета Михаила Псела, „Зборник радова Византолошког института”* 2015, 52].
- Rich J.W., *Cassius Dio: The Augustan Settlement (Roman History 53–55.9)*, Warminster 1990.
- Rosenqvist J.O., *Die byzantinische Literatur. Vom 6. Jahrhundert bis zum Fall Konstantinopels 1453*, Berlin–New York 2007.
- Roueché C., *The Literary Background of Kekaumenos*, w: *Literacy, Education and Manuscript Transmission in Byzantium and Beyond*, red. C. Holmes, J. Waring, Brill 2002.
- Scharf J., *Photios und die Epanagoge*, „Byzantinische Zeitschrift” 1955, 49, 2.
- Schlumberger G., *Sigillographie de l'Empire byzantine*, Paris 1884.
- Schminck A., *Studien zu middlebyzantinischen Rechtsbüchern*, Frankfurt am Main 1986.
- Scott A.G., *Emperors and Usurpers An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 79(78)–80(80) (A.D. 217–229)*, Oxford 2018.
- Shmidt M.G., *Cassius Dio, Buch LXX. Bemerkungen zur Technik des Epitomators Ioannes Xiphilinos*, „Chriton” 1989, 19.
- Simons B., *Cassius Dio und die Römische Republik: Untersuchungen zum Bild des römischen Gemeinwesens in den Büchern 3–35 der „Romaika”*, Berlin–New York 2009.
- Snipes K., *A Newly Discovered History of the Roman Emperors by Michael Psellos*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 1982, 32–33.
- Steinacher R., *Rome and its Created Northerners*, w: *Interrogating the 'Germanic': A Category and its Use in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, red. M. Friedrich, J.M. Harland, De Gruyter 2020.
- Studies in John Malalas*, red. E. Jeffreys, B. Croke, R. Scott, Sydney 1990.
- Suski R., *The Epitome – Passive Copying or a Creative Reinterpretation of the Abridged Text*, „Res Gestae” 2017, 5.
- Swan P.M., *The Augustan succession: an historical commentary on Cassius Dio's Roman history, Books 55–56 (9 B.C.–A.D. 14)*, Oxford 2004.
- Tanalos M.Th., *Ein Kommentar zur Synopsis Pselli des elften Jahrhunderts und seine Spuren*, „Fontes Minores” 2021, 13.
- Tocci R., *Questions of Authorship and Genre in Chronicles of the Middle Byzantine Period: The Case of Michael Psellos' Historia Syntomos*, w: *The Author in Middle Byzantine Literature*, red. A. Pizzone, Berlin–Boston 2014.
- Treadgold W., *Middle Byzantine Historians*, Palgrave 2013.
- Troianos S., *Ὁ Μέγας Φώτιος καὶ οἱ διατάξεις τῆς Εἰσαγωγῆς. Περικὲς παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας*, „Ἐκκλησία καὶ Θεολογία” 1989–1991.
- Uspenskiy F.I., *Deloproizvodstvo po obvineniyu Ioanna Itala v yeresi*, „Izvestiya Russkogo arkheologicheskogo instituta v Konstantinopole” 1897, 2 [Успенский Ф.И., *Делопроизводство по обвинению Иоанна Итала в ереси*, „Известия Русского археологического института в Константинополе” 1897, 2].
- Wahlgren S., *Original and Archetypus: zu Zustandekommen und Transformation einer byzantinischen Weltchronik (Pseudo-Polydeukes/Symeon Logothetes)*, „Byzantinische Zeitschrift” 2003, 96, 1.
- Wassiliou-Seibt A.-K., *Die Familie Xiphilinos im 11. Jahrhundert: der Beitrag der Spiegel*, w: *Les réseaux familiaux Antiquité tardive et Moyen Âge, in memoriam A. Laiou et É. Patlagean*, red. B. Caseau, Paris 2012.
- Wilson N., *Scholars of Byzantium*, London 1996.

Wolska-Conus W., *L'école de droit et l'enseignement du droit à Byzance au XIe siècle: Xiphilin et Psellos*, „Travaux et Memoirs” 1979, 7.

Wolska-Conus W., *Les écoles de Psellos et de Xiphilin sous Constantin IX Monomaque*, „Travaux et Memoirs” 1976, 6.

NOTA O AUTORZE

Kamil Biały – doktor nauk humanistycznych, absolwent Uniwersytetu Szczecińskiego, w swych zainteresowaniach badawczych skupia się na zagadnieniu recepcji historiografii antycznej w okresie średniobizantyńskim, przede wszystkim *Historii rzymskiej* Kasjusza Diona.

ABOUT THE AUTHOR

Kamil Biały – PhD graduate of the University of Szczecin, in his research he focuses on the issue of reception of ancient historiography in the Middle Byzantine period, primarily of Cassius Dio's *Roman history*.

